

TOMPA MIHÁLY.

IRTA

FERENCZY JÓZSEF.

KASSA,

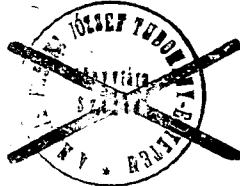
MAURER ADOLF BIZOMÁNYA.

1877.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000954729

26851

GRÓF HADIK BÉLÁNÉ

SZÜL.

BARKÓCZY ILONA GRÓFNŐ

Ő NAGYMÉLTÓSÁGÁNAK,

HAZAI TUDOMÁNYOSSÁGUNK LELKES BARÁTJÁNAK

MÉLY TISZTELETE JELÉÜL AJÁNLJA

A SZERZŐ.

Tompa Mihály született 1817. szeptember 28-án Rima-Szombatban, Gömör megyében. Atyja erdélyi származású nemes, de szegény csizmadiamester volt, vándorlásai közben Rima-Szombatban telepedett le, hol nőül vevén Bárdos Zsuzsannát, szerényen, de megelégedetten élt. Azonban a sors kemény csapással sújtá csakhamar a szerénységében boldog családot. A gondos nő, a szerető anya jobb létre szenderült, árván hagyta maga után a kis Mihályt, ki akkor még fel sem foghatta, mit tesz az, szerető anyát veszíteni, később is csak homályosan emlékezett vissza a veszteség okozta fájdalomra, mely kétségtelenül, gyenge kora dacára is áthatotta őt.

Az anyátlan árva, hogy legalább asszonyi gondozásban részesüljön, Borsodmegye Igriczi nevű községébe került apai nagyanyjához. Itt élte le Tompa Mihály első gyermekéje idejét, itt szívta magába ama törzsökös magyarságot, mely egész költészetén keresztülvonul, itt lett figyelme a fogékony lelke először a természet

ezernemű szépségeire, melyeknek megéneklése által később hallhatatlan nevet vívott ki magának irodalmunkban. Zsenge kora legelső tanulmányait is itt kezdé meg, mely valószínűleg véget is ér vala a falusi iskola bevégeztével, ha tanítója, Bihari György, mindenképen nem iparkodik vala kieszközölni, hogy a tehetséges és szép reményekre jogosító fiú magasabb intézetbe küldessék.

Bihari György közbenjárásai és ajánlgatásai folytán sikerült egy ottani földesúri család pártfogását megnyernie; e család támogatása és segítyezése mellett Sáros-Patakra költözött magasabb kiképeztetése végett. Új világ nyílt meg itt a tanulniviágyó s élénk szellemű ifjú előtt. Az intézetben uralkodott társas szellem, társainak buzgó törekvése s a később egyes jobbmódú családokkal szőtt ismeretsége kedvező hatással voltak reá. Nyomasztó helyzete, szűk anyagi körülményei, — mert pártfogóinak támogatásával csak a legszükségesebbeket szerezheté meg, hazulról pedig szegény körülmények között élő atyjától, úgy mint nagyatyjától vajmi kevés támogatásban részesülhetett — bénítólag hatottak ugyan reá, azonban megküzdött a nélkülözésekkel, meg a nyomorral, nem csüggedett. „Multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit“ — mondja Lévay József Tómpa felett tartott emlékbeszé-

dében*), de azért a nyomor nem törte meg kitartását, szorgalma nem hanyatlott, mindig a legjobb tanulók közé soroztatott.

Szorult anyagi helyzete s egyik tanítójának iránta tanusított méltatlan magatartása megszakították vele iskolai tanfolyamát. Elköltözött Sáros-Patakról. Fehérmegyébe Sár-Bogárdra ment tanítóskodni, azonban egyévi praeceptor-kodás után visszatért Sáros-Patakra tanulmányainak folytatása végett. Másodszeri itt tartózkodása forduló pontot képez életében; a collegium kebelében virágzott önképző-kör — melyből egy Szemere Bertalan, egy Erdélyi, egy Pap Endre, egy Kazinczy Gábor kerültek ki, s melynek maga is munkás tagjává lőn — nagy befolyással volt költői kifejlődésére. Kétségtelenül a legkedvezőbb hatással volt Tompára Kazinczy Gábor és Szemere Miklós ismeretsége és barátsága, kik folyton buzdították őt a költészetre, s tehetségét örömmel üdvözltek. Meg is kezdte nyitvános szereplését nemsokára és pedig a kor legtekintélyesebb folyóiratában, a legtöbb tehetséget maga köré gyűjtött Athenaeumban, mely — Gyulai szerint — „első lap volt a magyar irodalomban, mely a szigorúbb követelésekkel kielégítette”.

*) A Kisfaludy-társaság Évtalpjai. Új folyam IV. kötet. 1867/8—1868/9.

„Mohos váromladékon“ ezimű románcaja képezte a beköszöntőt, csinos, szép reményekre jogosító költemény, melyből azonban jövő nagysága nem is volt sejthető.

Költészetünk ez időben egy új iskola küszöbén állt. Az Athenaeum kör, mint szellemi örököse a Kisfaludy Károly által szervezett Aurora körnek, éber figyelemmel őrködött az elhúnyt vezér eszméinek minél szélesebb körben elterjedése felett. A század első tizedeiben az ó classicus irány volt uralkodó. Kazinczy, ez iskolának feje, a régi görög és római irodalom emlőin nevelkedett s ezen irányt honosította meg irodalmunkban is, köréje csoportosultak a kor legtöbb ízléssel bíró s legtehetségesebb férfiai, köztök egy Berzsenyi, egy Kölcsey, egy Bajza, kikben a classicai iskola tetőpontjára emelkedett. Azonban nemsokára új fény kezdett derengeni költészeti állapotaink felett. Az író és olvasó világ érezte az idegen zamat ízét, éldelhetőbb táp után vágyódott, és meg is találta azt Kisfaludy Károly költészetének nemzeti elemében. „Ő az idegen költészet által nyújtott, s eladdig majdnem kizárólag élvezett tápot elhagyta; új forrást nyitott meg, mert a közvetlenül szeme előtt álló nemzeti életet vette alapjául költészetének, s ezzel a most úgyszólván először teljes korúvá lett magyar nemzeti műköltészetet

az idegen irodalmak gyámsága alól felmentette, s független önállásra segítette.“*)

Amint Kisfaludy Károly drámáiban és elbeszélő költeményeiben a nemzeti elemet, a hazai szokásokat érvényesítette, a figyelem feléje fordult, a közönség őt tekinté az első nemzeti magyar költőnek, mi természetesebb tehát, mint-hogy követőkre akadt, és ekként közeledtünk mindinkább amaz új iskola felé, mely később a népies iskola nevezete alatt egész költészetünket regenerálta.

Az eszme meg volt. Vörösmarty merev classicismusával egyesítette a romanticismust, lyrai költészetében felkarolta a népiest. A mozgalom minden irányban megindult. Vitkovics népdalokat irt. Toldy, Székács a szerb népköltészetre hívták fel a figyelmet fordításaikkal, Kriza János székely népdalaival s Erdélyi népdal gyűjteményével s elméleti dolgozataival egyengették az utat, melyen költészetünknek kell vala haladnia, hogy az a nemzet közérzületének kifejezője legyen.

Itt kell felemlítenem az Aurora kör egyik legtehetségesebb s legmunkásabb tagját, ki szintén a classica i skolának növendéke, később az Aurora kör híve az összekötő kapcsot képezi a népies iskola s az Aurora kör között. A derék

*) Az Aurora köri költészet. Lengyel Géza Dezső. Az orsz. középt. tanáregylet Közlönye 1869. évf.

férfiú, a később nyelvtudományi kutatásokba merült Czuczor. Ő, a nemzeti eposköltészetünk szerencsés művelője, korán észrevette költészetünkbe a népies elem felvételének szükségességét, művelte is ezen irányt és pedig elég szerencsével, méltán mondhatta felőle Toldy, hogy „a nép életét, erkölceit, érzet- és kifejezőmódját nálánál szerencsésben senki sem tünteti vissza. Népies tankölteményei a németalföldi festőiskola élethűségével érdekelnek“.

A kezdeményezés tehát a népies iskola megalapítására megtörtént, azonban hátra volt még azon trias, akik a népies elemet felkarolva, azt oly dicső fényvel övezték körül, hogy annak sugarai a palotát és kunyhót egyaránt előzönlötték. És e triasban ott van Tompa, nemzeti költészetünk két csillaga: Petőfi és Arany mellett. Míg Petőfi bolyongó, szilaj phantasiájával bejárja az érzelem és kedély, a szív és ész világát, míg Arany a népies elbeszélő költészet remekműveit alkotja meg, addig Tompa virágregéiben Flóra bájos leányaival társalog, a halvány hold rezgő sugarain álmélkodik, s felkeresi a nép hagyományos mondáit s azokat el nem évülhető becsű legendákká, népregékké dolgozza fel. Mindhárom a nép gyermeke, a nép érzelmének és gondolkozásmódjának leghathatósabb kifejezője. Petőfi szilaj lángész, a természet vad-

virága, Arany a studium embere, Tompa a természet contemplatív kedélyű dalnoka, a nemes egyszerűség maga, kinek költészete — mint Zilahy jól jegyzi meg — legvilágosabban igazolja Bulwer azon mondását: miszerint „minden kebel egy külön világ, csak föl kell deríteni.“

Sáros-Patakon tartózkodása alatt írta „Népregek és Népmondák“ című első önálló irodalmi művét, melylyel költői hírnevét egyszerre megalapította. A mű oly nagy kelendőségnek örvendett, hogy húsz nap alatt második kiadást ért. *).

Tompa e művével a népköltészet eddig el nem ért magaslatára emelkedett, a fogadtatás, melyben műve részesült, legjobban bizonyítja, hogy Tompa született népköltő. A népies hit ügyes és hű alkalmazása, a népélet eredeti rajza, a felfogás naivsága általános érdekeltséget keltett. Mennyi élénkség, mennyi élethűség van „Márta könyje“ című népregéjének Márta alakjában, ki a vadonba távozó kedvese felett aggodik, s midőn ez nem tér vissza, keresésére indul, „de holt hidegen találta őt“ s a hű Márta addig siratta kedvesét, míg bújában kövé válto-

*) Néhány évvel később maga a költő írja Kelemérből (1850. nov. 6.) Szilágyi Sándorhoz: „ Igaz, én nem panaszkodhattam az előfizetők hiánya miatt. Volt 1000 előfizetőm népregéimre; s húsz nap mulva mégegyszer 1000-et nyomattunk Emichel, s abba sem buktunk bele.“

zott! Mennyi eredetiséget nyújt „A halász és aranyhal“ című regéjében! Miután festői ecsettel rajzolt képét adja a nyári éjnek a Tisza partján, elkezdi meséjét az öreg halász, a királyleány arany halacszkájáról, mely a Duna kiáradása folytán elszabadul a tóból, okozván a királyleánynak végtelen bánat és szomorúságot. A király kiadja a rendeletet, hogy aki Buda várába visszahozza az arany halacszkát „becsületen felül kap még egy egész falut“. A szerencse egy a Tisza partján lakó öreg halászt ért, kinek „meg is adta amit ígért a bőkezű király“ és pedig pecsétes iraton. Bámulatos költői tehetségének azon sokoldalúsága, melyet e népregékben kifejt Tompa. A néphit ritka ügyességgel eszközölt felhasználása, melyet legtöbb regéjében háttérül használ, valóban meglepő. A pórnök naiv hite férjének a rossz szellemekkel való társasága iránt a „Szakálas farkas“ című darabban, vagy a „Sülyedés“-ben nyilvánuló babonás hit az átkozódó szavainak (földbesülyedés) megtörténte iránt, a népies gondolkodásmód eredeti rajzai. Mily mesterileg jeleníti meg a költő a nép hitét a csodásság iránt a „Menedék kő“-ben, ez volt a neve azon titkos zárdának, hová a tatárok elől a közeli falvak lakói menekültek. E zárda kis harangján czivódott két helység, mindenik magáénak tulajdonítván azt. Megjelent

a két helység közönsége, hogy a harangot elvigyék. Vallási cerimoniák között veszi le a harangot egyik csapat, ámde hat tulok nem képes elvinni, hoztak tizenkettőt, de az sem, sőt huszonnégy sem volt képes mégcsak kimozdítani sem helyéből a kis harangot. Ezután a másik falu végzé vallási szertartásait s a csodás harangot két tulok könnyen elvivé.

„A nép pedig legottán térdre hullt,
Hívő lélekkel mondván: ez csuda!
És benne az igazságot mutatja
Mindentudó Istennek újja

— — — — —

Kitartó buzgalommal gyűjté össze a költő a nép ajkán elszórva élő mondákat s azokat a népies észjárásnak megfelelőleg, maradandó becsű költeményekben dolgozta fel, néha morális lecke alakjában nyújtván azt, mint a „Verespáta-
tak“ „Ünneprontók,“ legerősebben az „Ásvány“-
ban; néha földrajzi nevekhez kötve helyi érdeket kölesönöz nekik, mint „Beregszász“ „Diós Győr“ „Eperjes“ című darabjaiban. „E mondák — jellemzi az Irodalmi Or 1846. 14. sz. — nem pusztá gyönyörködésre, de komolyabb figyelemre méltók, már azon tekintetből is, mert a népnek bizonyos tárgyak felőli nézeteit, érzelmeit, vagyis egész szellemi látkörét híven tükrözvén, a lélekbúvárnak alkalmat nyújtanak tehetségei,

hajlamai kipuhatólására“. Alkalmas közegül szolgált a költőnek azon alakok felhasználása, kik a nép előtt regés színben tűnven fel, kedvenceikké lőnek ; így Mátyás király a „király kútja“ című darabban, vagy a fejedelmi Béla a „Galamboskő“-ben. Rokon ehhez a lovagkor kalandszerű eseményének feldolgozása a „Két íjász“-ban, mint amely események iránt a nép mindig érdeklődik. Legtöbb alak természetesen a néphez közel álló juhász, vinczellér, földműves, itt ott a phantasia élénkítésére közbeszövéen egy sárkányt („Sárkánytörés“), vagy szellemet („Várhegy“). Meglepő eredetiséggel tudta a költő a nép ajkán élő meséket e népregékben feldolgozni, oly szigorúsággal tartotta magát a mese eredetiségéhez, hogy a költői phantasia sohasem látszik pótolni a darab meséjét. „A jávorfáról,“ „Az árvaleányhajról“ stb. darabjai művészi feldolgozásai az úgynevezett „dajkameséknek“ ; bennök a népelet meg nem hamisított rajza tükröződik ; leírja a falusi fonóház képét annyi hűséggel, annyi élénkséggel, hogy mintegy szemünk előtt látjuk lefolyni az egyes jeleneteket. Emellett a nyelvezet rendkívüli erejével köti le az olvasót, valóban annyi erélyt, oly bámulatos szépségeit fejt ki a nyelvnek Tompa, hogy utána csak egy Petőfit, egy Aranyt várhattunk. „Munkájából — mondja a Szépirodalmi Szemle — egyrés-

ről a szótáriró vehetne ó, a népben élő sok szavakat a természeti tárgyak elnevezéseire, másfelől a festő vízi tájképeket, melyek sehol sem advák eddig oly hűséggel.“

1845-ben bevégezvén collegiumi tanfolyamát, Eperjesre költözött, hol nevelői állást foglalt el. Itt ismerkedett meg Kerényi (Christmann) Frigyessel, a később Amerikába vándorolt, nem épen tehetség nélküli magyar költővel, kihez később leggyönyörűbb költeményeinek egyikét intézte: „Levél egy kibujdosott barátom után“. Lelkes szavakba foglalt kifejezései ezek honszeretettel párosult baráti ragaszkodásának; búcsuhangok a távozotthoz, minőt nem mond a szerető kedvesének, nem a szülői kört elhagyó gyermek anyjának, mert míg ezek rövid ideig tartó távozásának fájdalmát a visszatérés reménye kisebbíti, addig az elköltözött pályatárs örökre távozása növeli a veszteség keserű érzését, mert Kerényi csakugyan örökre távozott; ő más hazát keresett, méltán mondhatta tehát Tompa: „Szivet cseréljen az, aki hazát cserél“. A költemény híven tükrözi vissza a költőnek barátja iránti ragaszkodását, élénken ecseteli a szülői és baráti bánkodást a gyermek, a jóbarát távozása miatt, mily szép lélektani rajzát nyújtja előbbinek, midőn így szól:

„Ledől gyepamlagod' befutta a szeder,
Virágos ágyaid mohor, gaz verte fel,
Öreg szüléd, szegény, mitsem gondol veled,
Te voltál szívének virága . . . öröme . . .!”

és ismét az utóbbinak, midőn azt mondja:

„Hol annyiszor vigan barátkozál velünk:
A kerti hárs alatt úgy el-emlegetünk!
És a szokott helyen szemünk gyakran keres,
De széked örökre üres maradt . . . üres . . .!”

„Egyetlen egy költeményében sincs úgy meghatva Tompa — mondja Gyulai — mint itt. A hazaszeretet és baráti részvét mélyen megillették“.

Eperjesen tartózkodása alatt találkozott először Petőfivel, kihez még Bártfáról intézett egy kedélyes költői levelet. Még nem is ismerte őt személyesen, de már ezt írja neki:

„S életemben bár egyszer sem láttalak:
Megengedj, de ezimborámnak szántalak;

Petőfi hasonló szellemben irt humoros költeménnyel felelt neki.

Eperjesen találkozott tehát a három költőjőbarát, itt ismerkedtek meg, itt szilárdult meg közöttök a baráti kapocs, mely őket egész életükön át együvé kapcsolandó lett volna, ami azonban nem történt. Kerényi — mint tudjuk — Amerikába vándorolt, Petőfi

és Tompa összeköttetése állandó volt ugyan, de benső bizalommal nem viseltettek egymás iránt. Tompa mindenben megtartotta függetlenségét és kimondta nézetét a heves Petőfivel szemben, ami Petőfit sértette, aki egy alkalommal ki is fejezte amiatti neheztelését. Midőn egyszer valakit hevesen dicsért, hogy jó fiú „nem contradicál ő — úgymond — nekem soha, mint az a . . . Tompa“.

Érdekesen jellemzi költőnk Petőfihez való viszonyát Aranyhoz Bejéről 1848. február hó 7-én írt levele: „Édes barátom! — így ír — Irod: hogy Petőfit rossz embereim környezik, meglehet, sőt bizonyos. Bizonyos az alacsony rágalmból, melyek rám fogatnak, melyekről lelkem és ajkam mit sem tud; ne gondold édes barátom, hogy igen fogom magamat mosni, nem engedi azt egy bizonyos fájdalmas büszkeség: hogy én, ki Petőfiről ezerszer elmondom azt: hogy még ilyen magyar költő nem született, abból mossam magamat, hogy én biz őtet nem becsmérlem. Az élet és világ alacsonyságát megszoktam, százszor hallottam már rám fogatni azt, mire ingyen sem álmodtam. Ez nekem nem újság! Hanem, hogy Petőfi ezt hiszi: az már újság!

Fejébe verte valaki: hogy én futtatni akarok vele. Nem értem! én futni akarok ma-

gam, futtatni senkivel. Azonban, ha azon igyekezet, hogy mindig jobbat és tökéletesebbet akarok adni, ha azon gyönyörű dolgokhoz, miiket Petőfi irt hasonlót igyekszem csinálni, futtatás: úgy igen is futtatok, nemcsak Petőfivel, hanem mindazokkal, kiknek csak egyetlen versét is szépnek láttam életemben. — Már magát ezen futtatás eszméjét, aljasság és gázság ragasztotta reám.

Megmondom én mi a futtatás: Sárosy két művész című darabját felolvassván valahol, ezt veté utána: ezzel majd leütünk néhány Petőfit, ez a futtatás, én ehhez nem értek.

Aztán mi baja Petőfinek akármiféle futtóval? ha úgy fut, hogy elérí ötet, csak nyereség az egésznek, ha háta megett marad: csak mosolyoghat a hasztalan erőködön.

Ismét mondom: nem magamról szólok.

Barátom! nincs az irodalomban vagy országban ember, ki Petőfi érdemeit a maga teljességében, jobban méltányolja mint én, és azt ki is mondja; a gáncsnak egyetlenegy fegyvere sem huzatik ki ellene a nélkül, hogy én csapás nélkül hagyjam; és lásd, most abból kell tisztítkoznom: hogy én őt nem becsmérlem! nyomorult alávaló világ!

Midön Petőfi nálam volt, egy szomszéd helyen így nyilatkozott, egy okvetlen általad is

tudott dologban: tartsa szerencsésjének Kossuth, ha velem egy lapba írhat; azóta van harc és háború e mondás felett; barátom az ellentábort egyedül képezem, és 100-szor elmondom: olyan ember mint K. minden 50 évben születhetik, de olyan mint P. 300 alatt sem; de hányszor szólok én úgy ő róla, hogy szemébe pirulás nélkül lehetetlen volna azt elmondanom! és mégis látod mi a jutalom!

K. azt állítja, hogy én Petőfit érdemén alól kisebbitem: alacsony rágalmozó!

Jancsi! hát nem gyönyörű helyzet-e ez: Ülök falusi magányomban, mitsem tudva a főváros zajáról, Petőfinek egy hajszálat sem bántva, s egyszer csak azt kell hallanom; hogy én ezt még ezt teszem, bizony gyönyörű állapot!

Én nem vagyok erkölcsi rabja senkinek; Petőfivel magával Muránytól majd Bejéig vitáztam János vitéze felett, meggyőződésem szerint, kimondtam eddig és ki is fogom mondani véleményemet. — Kimondtam Sándor egyes helyei felett is, de hozzá mint egészhez, mint Petőfihez mindig érdemei teljes méltánylásával ragaszkodtam; és nyilatkoztam is, és teszem ezután is úgy, mint ragyogó tehetsége érdemi, — erre saját ösztönöm hajt, mely a szépet minden alakban imádja. — Te-

hetek-e én róla, ha ártatlanul így összemáram?

Mit mondtam, mit nem mondtam Szécsi Mária felől, nem tudom: oly csekélység volt, hogy már nem is emlékszem rá; de ha nem szerettem volna is, istenem! van-e joga azért Petőfinek neheztelni?

Tudom én hol fekszik a nyul: ama gyönyörű dominussal egyes dolgok felett válhattam szót, s ő átvivé beszédemet az egész Petőfire; de van-e orvosság ily nyomorú fráter ellen? ki Petőfinek szemébe hízeleg, háta megett pedig orrfintorgatva beszél róla.

De sokat is fecsegek e tárgyról, mert fáj, hogy minden ok és alap nélkül húzatom e gyalázatosságba.

Alkalmasint irok Sándornak, mint előtted, úgy előtte is határozottan visszautasítok minden rágalmat, majd meglátom mit mond rá Sándor; bizony ő lesz oka, ha vége lesz köztünk mindennek: mert Isten úgy segélyen tökéletesen ártatlan vagyok.

Mi is volna az barátom, ha Tompa Petőfit méltányolni nem tudná, vagy róla becstelenítve szólna? oh én egy kissé más embernek érzem és tartom magamat, mintsem ily nyomorúság lelkemhez férne. De továbbá mondd meg, az is

mi: midőn Petőfi rólam aljas rágalmakat enged fejébe veretni?

Hanem már most az isten áldjon meg, én hiszem, hogy te hitelt adsz szavaimnak; a mivel barátságunknak tartozom: azt Petőfi irányában is megteszem: tőle fog függni a többi. Isten veled, szerető barátod

Tompa.

Ez önérzetes, de azért Petőfire nézve sérelmet magában nem foglaló hang, míg egyrésről Tompa meggyőződésének nyílt kifejezése mellett bizonyít, másrészt Petőfi iránti elismerésének is tanúsága.

A három költőbarát eperjesi együtt tartózkodásuk emlékét — Petőfi indítványára — egy-egy igen szép leíró költeménnyel örökíték meg. A költemény czíme: (Az erdei lak.) Közös megálapodásuk szerint a költeménynek festő-leírónak kell vala lennie, amely feltételt azonban csak Tompa tartott meg. Petőfi reflexióval kezdé költeményét. A költői verseny tehát Tompa diadalával végződött. E költői versenyre, illetőleg annak tárgyára, az erdei lakra, maga Tompa igen érdekes megjegyzést tesz. Elmondja ugyanis, hogy sokat beszéltek és írtak az általak megénekelt erdei lakról; mutogatták is az idegeknek Eperjes közelében a lakot; sőt egy ünnepélyt is rendeztek benne a verseny emlékére

jöllehet a költemény tárgya képzelt volt. *) Pe-
tőfi költeménye az Athenaeum díszkiadásában
sikerült képpel illusztrálva is van.

Inkább a vágy az irodalmi élet központ-
jába jutni, mint, hogy ügyvédi vizsgálatot te-
gyen, elhagyatták vele Eperjest, s még ugyan-
azon évben (1845.), melyben oda költözött, el
is távozott. Pestre ment, hol akkor népregéi
sajtó alatt voltak, s a következő évben, 1846-
ban meg is jelentek. Mint feljebb említettett,
a mű még sajtó alatt volt, s az előfizetők száma
már is meghaladta az ezeret, új, 2-ik kiadást
kelle tehát eszközölni, emiatt némi ízetlenkedése
volt. Mégrótták őt, hogy „második kiadásnak“ ne-
vezé a valóban 2-ik kiadást, holott ez merő
ámitás. Tompát érzékenyen hatotta meg e vád,
magán leveleiben keményen kikelt e megjegy-
zést tevők ellen, Pákh Albertet pedig kéré, hogy
a következő nyilatkozatot vegye fel lapjába:
„Nyilatkozat. Azon jó szándokú urakat, kik
— nem képzelhetvén: mikép érhet magyar könyv
új kiadást? — azon hírt terjesztgetik, hogy
„Népregéim“ újabb nyomatú példányainak cím-
lapján e pár szó „második kiadás“ merő ámi-
tás; hogy a közönség rovására, csak a régi

*) L. Tompa összegyűjtött költeményeinek barátai (Arany,
Gyulai, Lévy, Szász K.) által eszközölt 6 kötetes kiadásában I.
k. 1. Jegyzetek 332. 1.

példányok vannak új köntösbe bűtatva: ezen böles urakat — mondom — kérem: méltóztas-
sanak az 59., 95, és 137. lapot mindkét kiadás-
ban összehasonlítani és az idétlenséggel föl-
hagyni.

Nyilvánítom egyszersmind, hogy tisztelt elő-
fizetőimnek illető példányaikat még februárban
szétküldém Emich G. úr által a gyűjtő urakhoz.

Miskolcz június 22. 1846. Tompa Mihály.“

Pesten időzésekor súlyos betegségbe esett
Tompa, a Rókus kórház egyik magános, senki
által nem látogatott beteg szobájában feküdt
magára hagyatva kínos fájdalmak között. Innen
írta szép költői levelét elegiai panaszhangokon
Szemere Miklóshoz.

„Kórágyon fekszem én — úgymond — kínok tövisében,
Ez a szalma olyan kemény, olyan hideg!“

Érzékeny lelke nehezen tűrte az iránta ta-
nusított közönyt, bántotta nagyon a hidegség,
melyet a fájdalmak közt sínylődő beteg költő
tapasztalt. Képzete szerény házikört, boldog
családi életet rajzol maga elé, mely után min-
dig oly nagyon vágyódott.

„Ha az isten éltet, — így énekel — egy kis házat veszek,
Lesz mellette kertem s árnyékos szilvásom ;
Kertem egyik felét felbogyom virágnak,
Másik felét pedig búzának felásom.

E kertet óhajtja gyermekeinek könyvéül,
honnán a természetet bámulni, szeretni tanul-
ják, egyszersmind üdítő menhelyül kívánja nekik:

„Hogy megkeserítvén őket majd az élet,
Legyen hová nyugtot találni megtérnek!

Megtanítom őket, hogy az emberek közt
Sohase várjanak üdvet, boldogságot!
Igy majd nem érzik a sajongó sebet,
Melyet apjok lelkén a csalódás vágott,
Jókor tanúlják meg ezt az ártatlanok,
És áldják porom' is egykor, ha meghalok.“

Betegsége alatt írta több nevezetes népdalát, köztök a „Télen nyáron pusztán az én lakásom“ kezdetűt, mely több más dalával együtt maig is él a nép ajkán*), Frankenburg Életképeinek 1846-iki évfolyama hozta a beteg költőnek a kórházban írt népdalait, melyek a költő népdalköltészetének legszebb s legelterjedtebb termékei. Népdalain általában nem látszanak a keresettség kifejezései, nem a népiesség hajhászata, nyugodt természetességgel folynak azok, a népies észjárás hű és jellemző nyilatkozatai.

Mélyen ismerte Tompa a népeletet és annak hű rajzát nyújtotta is népdalaiban, eltalálta azon hangot, melyen szólva a népet magával

*) Maga a költő írja Hanvárol 1854. febr. 21. Pákh Albert-hez: „Mikor először Pestre mentem, egyszer a Roehus-ba jutottam, ott írtam „Télen nyáron . . .“ című népdalomat, mely a színpadon is divatos volt valaha, azóta sok más dalómmal együtt a nép énekli.“

ragadhatja, és a nép el is ismerte, hogy a bennök kifejezett érzelem saját érzelme, a szólás-módok és kifejezések sajátjai. Az említett „Télen nyáron pusztán az én lakásom,“ a „Békót tettem kesely lovam lábára“ vagy „A tilinkóm nem szól, elhasadt“ népdalok a legvilágosabb bizonyítékai Tompa finom érzékének a népdalok iránt. Nyelvezetét tekintve, nem találunk bennök ismeretlen tájszólásokat, vagy póriás kifejezéseket. Egyik főérdeme Tompának az alsóbb rendű nép életének rajzában is követett szigorú erkölcsösség, mely izléstelenségbe soha sem tévedt. Nincs bennök kétértelmű czélzatoság vagy finomabb kedélyt sértő eszmemenet, de a legtöbb lágyság, a legtöbb harmonia egyesült dalaiban.

Ez időben alapított az irodalom ifjú bajnokai által azon irodalmi kör, mely közönségesen a „tizek társulatának“ hívaték. Bérczy, Degré, Jókai, Kájan Abel (Pákh Albert), Kerényi, Lisznyai, Obernyik, Pálffy, Petőfi és Tompa képezték a kört, feladatul tűzvén ki, hogy csak önálló munkákkal lépnek fel, szavokat adván egymásnak, hogy a lapokba nem dolgoznak. Az összeesküvők határozata nem csekély zavarba hozta a szerkesztőket, el is követtek mindent, hogy a tizek társulata feloszoljon, és az adott szó kötelező ereje alól az ügyfelek egymást fel-

oldják. Sikerült is a törekvés, mert 1846. decz. 12. így ír Tompa az Életképek szerkesztőjéhez, Frankenburghoz: „Tisztelt szerkesztő úr! Társulatunk feloszolván: bátor vagyok e verset küldeni (A hajnalka, virágrege, megj. az Életképek 1847. jan. 9-iki számban) legelső és legnagyobb kérésem lévén, legyen szíves nekem az Életképeket megküldeni Némi irodalmi újdonságul írhatom, hogy e napokban egy igen érdekes ajándékkal lepettem meg: ez egy igen szép ezüst billikom ily körülírással: „Tompa Mihálynak Recsky András 1846“. Ezen urat én soha nem láttam, csupán irodalmi működéseim nyomán juték e szerencsééhez. Ne csudálja kegyed, hogy örülök rajta, stb. Tisztelettel vagyok t. szerkesztő úrnak alázatos szolgája Tompa Mihály“.

Az 1846-ik év nevezetes volt a költőre egy más, fontos irodalmi ügy szempontjából is. Ekkor jelent meg ugyanis „Szuhay Mátyás“ nagyobb népies elbeszélő költeményével a Kisfaludy Társaság pályázatán. A díjat Arany nyerte „Toldi“-jával, Tompa műve dicséretet nyert s a Kisfaludy Társaság tagjai közé való megválasztását eszközölte.

„Szuhay Mátyás“ népies elbeszélő költesztünk kiváló alkotásai közé tartozik, benne nemcsak Tompa —, de összes elbeszélő költemé-

nyeink egyik jól sikerült művét birjuk. Első főérdemül tekinthetjük a sikerült és ügyes compositiót. A felfogás és kivitel teljes harmoniában vannak. Az események egymáskövetkező rajzában a költő élénk színekkel tün-
teti fel a cselekvény fokozatos haladását. A szomorú idők s a mostoha körülmények felett fohászkodva ballag tarka vén lován Szuhay Mátyás Tarczal felé, hogy borral telt pinczéit meglátogassa,

„Hogy szívének meggyült keserűségében :

Iván a magyarnak hosszú életére,

Magát kidanolná, kisírná kedvére!“

vigasztalja Szuhay a kíséretében levő szerelmes Keszit, ki Vas Benedek leányát óhajtja feleségül venni, amihez azonban kurucz létére kevés reménye van, lévén az öreg Vas labancz, s mint ilyen, a kuruczoknak kiengesztelhetlen ellensége. A kíséret kétfelé vál, Keszi az alföldnek veszi útját, Szuhay pinczéi felé tart.

„Sok vesződség után, éhen, szomjan végre,

Mátyás éjfél tájban pinczéjéhez ére“.

Megérkeztén, azt veszi észre, hogy :

„Tolvajok ütöttek bora pinczéjére“.

Titkon közelökbe csúszik a garázdálkodóknak, s egyszerre hirtelen előugrik, leüti gyertyájakat

s azok a sötétben elervén egymást, szétoszolnak. Ezután előjő Szuhay társaival s észrevezi egy hordóban a magát meghúzott Vas Benedeket.

„Gondolkodott Mátyás, mit csináljon vele?
 Jó lesz felfordítani fejével lefele!
 S tetejébe ülni de más ész ütötte,
 Rókát fogok! monda“

s színlelvén, mintha nem vette volna észre, a hordóban guggoló Vas Benedeket, elmondja társainak, mily szerencse érte Keszit, ki megmentvén a haláltól a király testvérét, báróságot nyer legközelebb. Nem kell több Vas Benedeknek, sietve illan haza, hol Keszi Pál már készül jegyesével titkon futni s összekelni. A menekvés sikerül, s csak akkor bámúl a jegyes pár, midőn a kocsisnak hitt alakban Vas Benedek uramat, a szigorú apát, ismerik fel, de még jobban bámúlnak az apa eljárásán, ki maga sürgeti a papnál az esketést

„Tisztelendő uram! — úgymond — Vas Benedek nevem,
 Ez ifju mátkája szeretett gyermekem;
 Legfőbb kívánsága atyai szívemnek,
 Hogy szent eskü által most egygyé légyenek“.

Az egybekelést bámulatos lakoma követte, közös lőn az öröm, a vigalom, melyet még ál-

talánosabbá tett Szuhay, midőn a környék szegénységével kiürítette Vas Benedek magtárát a nagy nap örömére. Azonban

„Mult az idő, s élt az uj pár nagy boldogan,
Míg a báróságot várta Vas nyugtalan;
Néha ki-ki fakadt, de mult boszúsága:
Rángatván nagy bajszát fürge unokája“.

„Vas a Hortobágyon jó idő multával,
Összeakad egyszer Szuhay Mátyással;
No hát labancz uram! emez rákiáltott
Mikor iszszuk már be az uj báróságot?“

A mű szerkezetében és kidolgozásában a legélénkebb népies modor nyilvánul, a cselekvény változatos s ügyes fordulatai az olvasó figyelmét folyton lekötik, e mellett az elbeszélés mesterileg alkalmazott egyszerűsége minden nehézkességet kizár a műből. Jellemzése szabatos és hű, Szuhay Mátyás a legtöbb hűséggel bíró alak, főjellemonása az eredetiség, Vas Benedek plane egy életkép költői rajzban. Ezenkívül fényoldalát képezi a műnek a Gyulai által találólag jellemzett „jól ecsetelt történeti háttér“. A kurucz és labancz szembesítése, egymás iránti viszonyuk jellemző alkalmazást nyer a műben. A mű általában méltó versenytársa volt Arany „Toldi“-jának.

Édes testvére „Szuhay Mátyás“ költemény-

nek „A vámosujfalusi jegyző“, mely a költő székfoglalójául szolgált a Kisfaludy Társaságban. A mű „tréfás anekdot inkább, mint költői beszély“ — mondja felőle Toldy. Az alapszeme s annak kidolgozása a két műben rokon, egyik úgy, mint a másik tréfás hangulat szüleménye, de míg „Szuhay Mátyás“ kerekdedséggel s a részek közötti szoros összefüggéssel bír, utóbbiban az indokolt következetesség hiányzik, így midőn a jegyző unokája, Péter, a fukar Kelemen rabló képében megijeszti, nincs kapcsolatban az elbeszélte esemény tárgyával, ugyanígy erőltettség nyilvánul Péter megszabadulásában a nádasból. Egyébként a mű folytatkozásai daczára is határozott érdemekkel bír. Itt is, mint előbb említett művében, főhőseit sikerült jellemzéssel állítja elénk a költő, a korlátolt eszmekörű falusi jegyző valóban kifogástalan alak, nemkülönben Kelemen a fukar szomszéd. Mindkettőben kidomborult alakkal találkozunk, egyik úgy, mint a másik egyéniségöknek megfelelő alakítást nyert. A fukar Kelemen kapzsiságát s ravasz előzékenységét sikerülten rajzolja a költő, másrészt a jegyző primitív együgyűségét igen jól jellemzi például e naivsággal; elmondja a jegyző, hogy levelet írt „a felséges királynénak“ Mária Teréziának.

„Azt is oda tettem; — úgymond — hogy két
 avvagy három
 Hét alatt kegyelmes választ elvárom“.

Emellett gazdag a mű azon eleven népies gondolkodásmód rajzában, mely a bárdolatlan falusi népnek csaknem kizárólagos tulajdonát képezi. Mily élethűség nyilatkozik például a következőben:

„A jegyző szívesen nézett Kelemenre,
 Várván: csak felveszi talán a szekerre!
 Szomszédjára szintén nézett a vén fukar,
 Gondolván: kéredzzék, ha felülni akar“.

Tompa e két művében elbeszélői tehetségé-nek kétségtelenül derék bizonyítékát nyújtja, s noha főereje nem ebben összpontosul, de tagadhatatlanul szerencsésen járt el az eposi elem kezelésében, mint a melynek nyugodtsága teljes megegyezésben áll a költő higgadtságával, mégis költői tehetsége leghathatósabbán ódai emelkedettségű lyrai dalaiban nyilvánul. Nála az elbeszélői hang itt-ott lyraivá leszen, de azért sem az elbeszélés élénksége, sem annak tárgyilagossága nem csökken. Nagyobbszabású, komoly elbeszélői művet nem teremtett, noha egyéni tulajdonai úgy, mint körülményei képesítik vala őt erre, de inkább kedvelte a mulattató vígmodorú kisebb elbeszélő költeményeket, aminők az

említettekén kívül pl. a „Pipás kántor“ vagy „Jóczik János futása“ című vig beszélei, melyeken a költő maga is kedvteléssel mulatni látszott. Emellett majd a bibliai zamat, majd a didacticai elem nyer ügyes alkalmazást elbeszélő költészetében, példák az előbbire „Jézus és a nép“, utóbbira „Amnon és Támár“ vagy „A félkezű koldus“ erkölcsi példázatok.

Balladái egyenlő értékűek Kőlcsey, Bajza, Garay balladás költeményeivel, majd a lyrai, majd az eposi elem jut bennök túlsúlyra, legtöbb drámaiság fordul elő „András herczeg solyma“ című balladájában, mely valóban mintaszerű. Itt említendő „Borics és Prezlava“ tragoediai töredéke, mely kétségtelenül drámai studium eredménye, mely akár töredéke valamely tervezett tragoediának, akár mint önálló mű a költő múzsájának egyik legsikerültebb terméke. Az erőteljes, hamleti nyelvezetbe foglalt gondolatcsoportosítás, a formatökély állandó becset kölcsönöznek a műnek.

Tompa betegségéből felépülvén, a jövő kérdése foglalkodtatá, Pestre költözésekor célja volt ugyan ügyvédi vizsgálatot tenni, azonban érezte, hogy e pályára nem született, ily körülmények között örömmel fogadta Gömörmegye Beje községének meghívását a lelkészi állomásra. Sárospataki tanuló korában foglalkozott a theolo-

giával, s szelid hajlamainál fogva különben is előszeretettel viseltetett a minden zajtól ment, csendes lelkészi pálya iránt, a meghívást elfogadta, s noha kezdetben sok izetlenséget kell vala elviselnie paptársaitól, kik az ő megválasztása ellen kikeltek, azonban elvégre is 1846. őszén elfoglalhatta párochiáját.*)

A lelkészi pálya volt az, mely neki nyugalmat és boldogságot szerzett. Csak itt érezte jól magát, itt érte el a megelégedés és boldogság azon fokát, melyre sokat hányatott lelkének oly nagy szüksége volt. Múzsáinak szentelt óráin kívül, azok voltak életének legkellemesebb pillanatai, melyeket hívei körében tölthetett. Maga a költő szépen írja le pályáját „Levél Pogány Karolinához“ című költeményében.

„Az én pályám — úgymond — szép, ámbár
nem ragyog,

Én az egyszerű nép öre vagyok!

Enyém jó- és balsorsának fele,

Örülök, sírok részvevőn vele:

S az elhagyott népet, mi isteni

Növelni, oktatni, deríteni!”

*) Szász K. a költő életrajzában 1847-re teszi a bejei lelkészi állomásra való meghívását; talán tévedésből. Elöttem van Tompának Pákh Alberthez Miskolcra 1846. júli 21-én írt levele, melyben ezt írja: „Én magamról keveset írhatok: pap lettem s készülök a rigorosumra, s ősszel be is állok hivatalomba.“ Sőt egy előbbi (kelet nélküli) levelében írja szintén Pákh-hoz: „Én bejei pap lettem, de még nem lakom egyházamban.“

Ugyanígy ír Arany Jánoshoz; Beje júni 14. 1847. „Én reformatus pap vagyok; csendes és zajtalan éltém folyama, nincs semmi fény, máz és ragyogvány állásomon, s „én ezt nem fájlalom“ Kazinczyval. Bibliámnak és lantomnak élek, s valahányszor szép ének üti meg füleimet, magamét elvetem, s más hárfáját hallgatom. . .“

Lelkésztársai idegenkedéssel viseltettek iránta, mi az érzékeny költőt fájdalmasan érinté, ki is fejezi említett költői levelében emiatti panasztát, azonban annál nagyobb elismeréssel találkozott megyéje értelmiségénél, kik a hírneves költőt örömmel üdvözölték vendégszerető körükben.

Bekövetkezet a viharos 1848-iki év, a politikai küzdelmek zivataros korszaka, melynek mozgalmaiban azonban Tompa nem vett részt. Benne nem volt meg azon forradalmári hév, azon szilaj lelkesültség, mely Költőtársai közül többeket pl. Jókait, Czuczort, különösen Petőfit áthatotta. Míg ezek harcra intő dalaikkal vagy lelkes szónoklataikkal ragadták magukkal a közönséget, addig Tompa szerény visszavonultságában némán sóhajtozott, ha megpendítette is lantja húrjait az általános izgalom közepett, némán hangzottak el azok a vész zivatarjában, s Tompa nevének fényt épen nem kölcsönöztek, sőt mondhatjuk, alig méltók hozzá.

„Kíútve a zászló . . . ! alája
 Hazám hős lelkű gyermeki !“

így buzdít a költő „Előre“ című forradalmi versében, s ámbár lelkesültség és forró hazaszeretetet vonul keresztül a költeményen, de lelkesedést gerjeszteni alig képes, ugyanígy „Némuljatok meg . . . “ című költeménye inkább a béke, mint a harcz szózata.

Általában Tompa egész költészete a nyugodt természetesség, a nemes egyszerűség kifejezése. „Az ő költészete — mint Szász K. szépen mondja a költő életrajzában — nem a vihar-madár volt, mely az elemek csatájában, a vilám szaladozásai s a fergeteg üvöltése közt találja jól magát, — neki csöndes enyhely kellett, mint az ereszi fecskének, vagy az erdő mély borongása mint a csalogánynak.“ Borongásra hajló költői kedélyvilága nem űzte őt a tettek mezejére, nem ragadta őt a fanaticus eszmék iránti lelkesültségre. Kedélye nem viharos tenger, mely hullámcsapkodásaival halálos remegést kelt, inkább símafelületű csendes tó, mely idylli gyönyört nyújt.

Tompa egészségi állapota az 1848-iki év folyamán ismét rosszabbra változott, megújuló szembaja nyugtalanítá őt, orvosai tanácsára Graefenbergbe kelle mennie a vízgyógy mód hasz-

nálata végett. Fájó szívvel vett búcsút híveitől, elvonult néhány hónapra a fürdő zajtalan ligetei közé, hogy magának pihenést, üdülést szerezzen, testi fájdalmán kívül hazafiúi aggodalmak is bánták.

„ — — — — —
 Mi boldog ember, akinek
 Keblét lángok nem égetik
 — Hanem mint e forrás hideg!“

Így énekel a bánatos költő. Egészsége helyreálltával sietett haza s legott a gömöri önkénytesekhez csatlakozott, s mint tábori lelkész részt vett a szerencsétlen schwechati ütközetben. Az irodalom terén keveset nyújtott ekkor, álnév alatt adott néhány verset Vas Gereben „Népbarát“-jába, melyek azonban — mint már említém — múzsájának csak ephemer becsű termékei. A pártpolitika nem tartozott Tompa eszméi közé, ezért politikai költészete csak ott kelt figyelmet, hol az sajtószerű egyéni symbolismusával egyesül, mint ilyenről alább leszen szó; költeményeinek ily genre-ű alkotásai Tompát kiváló alakká teszik irodalmunkban, de ahol közvetlenül az érzékekre kell hatnia, ahöl nem a költészeti, de a retorikai elem lép előtérbe, ahol nem a költői ihlet, hanem a pillanat izgatótsága nyer kifejezést, ott Tompa csak másodrendű szereppel bír. Ily értelemben csak

Petőfi lantja zengett, kinek „hite a jövő iránt vakmerőbb, szabadságvágya ideálisabb s ezért féktelenebb mint bármely combináló politikusé lehet“, ki „elveit az érzelmekből meríti; kételkedést, aggodalmat nem ismer, akadályoktól nem fél, korlátot nem tűr, kegyelet, kimélet, mikor a haza ügyéről van szó, nincs előtte“.*) Tompa kedélyét a percz izgalmai nem hozták forrongásba úgy, hogy rögtön lázító csatadalt, vagy tömegekre ható harci riadót írhatott volna, természetes nyugodtsága sohasem engedte a szenvedély uralomra jutását. A hírre, hogy „jön a muszka“ nem lázad fel, hanem ír egy hasonló-czímű csendes buzdító dalt, minden magasröptű gondolat nélkül, minden izgató szellem nélkül. Majd ismét „Történet“ czímű költeményében gúnyos sarcasmussal ír le egy megyei gyűlést, melyben nem az önvédelmi harcz felett határoznak, hanem azon, hogy az ellenséges parancsnok elé „tisztelgő deputatiót“ küldenek. Majd a demokrátiáért emel szót, vagy moralis elmélkedésekbe merül az ellenséges küzdelmek felett, jól jegyzé meg Gyulai, hogy „Tompának erkölestanári hajlamai vannak“.**)

*) Arany László: A magyar politikai költészetről. Budapesti Szemle 1874. 7. sz.

***) Budapesti Hirlap 1855. apr 27.

Az 1849-iki év tavaszán Tompát a keleméri község hívta meg lelkészül, ide költözött tehát, elhagyván előbbi állását, hol hívei oly sok szeretettel viseltettek iránta. Keleméri lelkész korában 1849. május 1-én nőül vette Zsoldos Emiliát, egy régi nemes család leányát. Ekként betöltve látta szívének egy sok idők óta táplált legfőbb vágyát, nyugodtan és boldogan viselte az élet terheit, melyeket a legszeretőbb nővel oszthatott meg.

A családi élet örömei után rég óhajtozott, de valahányszor a nősülésre gondolt, a tartózkodás egy bizonyos neme fogta el őt; erre nézve írja barátjához Arany Jánoshoz: Beje aug. 1. 1847. „Én nem irtózom a nős élettől, csak lelkem szerint valót nem kapok, mindig készülök nősülni s mindig abba marad, s hidd el édes Jancsim boldog vagy, ki nős életedről úgy beszélhetsz, mint beszélsz, én az életben azt tapasztaltam, hogy sok, igen sok ember nem úgy van, mint te, s épen ettől tartok én, hogy nem jól sül el; akkor aztán nesze neked élet! Meglehet, hogy nincs igazam! de nekem valának barátom szerelmi kalandjaim özönnel, s mindig igen gyöngé-teremtményeknek tapasztalám a nőket! Erre te azt mondhatod: azokról ne ítéljek, kik kalandokra valának képesek, és meglehet igazad van, de minden kétségem még sem oszlik el. Sze-

rencsétlen helyzetem (csak kálvinista pap) nem engedi a jobb nevelésű és módúak közt kereskednem; akit szeretnék nem jön hozzám, aki hozzám jönne nem szeretem, sajátságos állapot! Azért becsüldd és imádd jó nőt, mert ritkaság!“ Végre Zsoldos Emiliában találta fel azon nőt, kinek körében nyugodt elégteltséggel élhette le életét, családi élete valóságos „paradicsomi élet“ volt. A szerény igényekkel bíró család a legszebb egyetértésben, a legzavartalanabb meelégedésben élt. Tompa egyike volt a legderekből férjeknek, neje iránti folytonos szeretete egyik legjellemzőbb tulajdona. Neje viszont a leggyengédebb ragaszkodással viseltetett iránta, haláláig hű hitestársa „s földi léte valódi őrangyala“ volt.

Az egymásiránti kölcsönös szeretet könnyen elviselhetővé tette az élet gondjait, emellett szerény igényekkel bírván, boldogul éltek. Egyszerűségöknek jellemző képét adja a költő „Az én lakásom“ című költeményében, melyben megkapó hűséggel írja le azon primitív lakszobát, melyet a sors számára rendelt.

Azonban az anyagi fogyatkozások sokkal csekélyebb körülmény volt, semmint boldogságukat megzavarhatná, mely még nagyobb lőn, midőn első gyermekök született. Leírhatlan az öröm, melyet Tompa érezett ekkor, a hű férj,

a boldog atya lázas örömeinek ad kifejezést a költő „Fiam születésekor“ című versében. Az apai szeretet határtalan öröm kifejezései —, a férj rendkívüli gyengédségének nyilatkozatai mellett, a bánkodó hazafi is megszólal a költeményben, hazafiúi aggodalmai meghatóan érzetik velünk az akkor alig egy év előtt lezajlott függetlenségi harc folytatán szenvedett veszteségeket. Fiához szóló intelmei valódi paraenesist képeznek. Philosophiai szellem nyilatkozata, melyet nem olvastunk át anélkül, hogy belőle okulást ne szereznénk. Mily mély bölcseségről tanúskodik e versszak:

„A tudás nem áldás!“ a tudomány hideg
 Kutfejénél szomju lelked' szomj öli meg
 Ki aranyat keres
 A pazar világnak, a jó bányász nemde
 Rongyos és beteges . . .?“

Mély gondolatok, sokatmondó kifejezések s elmélkedő bölcsesség jellemzik a művet, és hozzátehetjük: sötét világnézet meghasonlott kedélylyel, különösen ha az eredeti költeményt tekintjük, amint azt költők a „Forradalmi Emléklapok“-ban közölte először. Nem lehet nem idéznem az alábbi két versszakot az eredetiből, mely mély pillantást enged a költő érzelemforrására, s erős színekben tünteti fel azon saty-

ricus érzelmeket, melyeket a világ hiúságaival szemben keblében táplált. Így szól fiához:

„Felebarátimat én már jól ösmerem,
Sok mérges sebhelyet hordozok lelkemen;
S éljek egy századig:
Lelkemben irántuk nem terem szeretet.
De borzalom lakik.

Az együgyü boldog, és boldog a ki vak,
De hogyha szemeid általpillantanak
Világ és életen:
Meg kell utálnod azt, és az emberektől
Elfordulsz hidegen.“

Hazafias érzületének nem adhatta volna szebb kifejezését, mint midőn a haza veszteségére gondolva, azt mondja:

„Örökséged fiam, nincs egy gombostünyi,
És mégis én neked úgy tudtam örülni!...
Szülessetek sokan!
Mert anyyinak vége, — s e szegény nemzetnek
Olyan sok híja van!“

Eszünkbe juttatja Széchenyit, ki még az apagyilkosnak is meg tudna kegyelmezni, mert — mint mondja — „oly kevesen vagyunk“.

Az öröm, melyet Tompa fia születésekor érzett, csakhamar búrá változik át, elveszté fiát csecsemő korában. Végtelen csapás a költőre,

melyet a veszteség pótolhatásának reménye volt képes csak részben elviselhetőbbé tenni.

X Ezalatt a függetlenségi harc lezajlott, az általános mozgalmak-korszakát a visszavonultság, a panaszos busongás ideje váltotta fel, megszűnt az irodalmi tevékenység, elnémultak a költők lantjai, jeleseink idegen földre vándoroltak, vagy a hazában bújdostak álnevek alatt. Irodalmi és társadalmi életben a legszomorúbb levertség tükröződött. Egyetlen szépirodalmi közlönyünk Nagy Ignác „Hölgyfutár“-ja iparkodott a még ki nem halt irodalmi tevékenységet némileg éleszteni, azonban az idők szomorú körülményei, az 1848. márczius 15-én proclamált sajtószabadság letiprása folytán keletkezett szigorú censúrai önkénykedés megnehezíték e törekvéseit. Szilágyi Sándor volt azon buzgó igyekezetű férfiú, ki fáradságot nem ismerő kitartással munkálkodott azon, hogy folyóiratai által a tespedésbe süllyedt irodalmi mozgalmakat új életre keltse. Írt, buzdított, lelkesített mindenkit a szellemi újjászületés eszközlésére. Maga köré gyűjté a Pesten titokban élősködő irodalmi férfiakat, velök írói kört alkotott, hol összejövén, kölcsönösen megbeszéltek az irodalmi ügyekre vonatkozó terveiket, felolvasták munkálataikat, egymást tanácsaikkal, buzdításaikkal kölcsönösen gyámolították. Egy időszaki folyóirat kiadását tervezte Szilágyi Sán-

dor, melynek hézagpótló hiányát az említett „Hölgyfutár“ mellett is mindenki érezte. Midőn a Parragh-féle kávéházban összegyülekezni szokott kis írói kör helyesléssel fogadta a folyóirat megindításának eszméjét, és köztök egy Bérczy, egy Obernyik, egy Gyulai, Vahot, Jókai közreműködésöket is megigérték, elhatározta magát Szilágyi Sándor a „Magyar Emléklapok 1848—1849“ czimű folyóirat megindítására.

Legott felhívásokat bocsátott szét, kérve a közönség pártolását és a vidéken lakó írók és költők közreműködését. A felhívás mindenütt örömmel fogadtatott és a legkedvezőbb sikerre vezetett; Arany, Szász Károly és mások siettek a vállalat feletti örömuiket kifejezni, igérvén a közreműködést, melyet híven teljesítettek is. Így lépett Tompa is ez új irodalmi mozgalom lelkes támogatói közé, folyton hű munkatársa maradt Szilágyi vállalatainak s adta hosszú sorozatát azon megható, szép hazafias költeményeinek, melyek irodalmi érdemeinek örökszép tárgyait képezik. Az Emléklapok támogatására vonatkozó felhívást ő is örömmel fogadta és így ír Szilágyinak: „Kelemér, márcz. 11-én 1850. Kedvetlen körülményeim s elfoglaltatásom nem engedék, hogy dolgozatokat küldjek kegyednek. E pillanattól azonban szabad leszek. S most elkezdvén, fogok kegyednek írni, még pedig folyto-

nosan. Néhány nap múlva első küldeményem kezében leend“ (intézkedik a füzetek postai szállítása iránt, s így végzi): „Adjon Isten agyontiport szépirodalmunknak felvirulást, kegyed buzgalmának sikert. Tompa Mihály“.

Az Emléklapok ápr. 10-én megjelent III-ik füzete hozta a költő egy szép versét a forradalomból merített tárgyú „Az özvegy s fiai“ című balladás költeményét, mely szívreható vonásokban festi az özvegy kesergését, kinek két fia levén, mindkettő táborba szállt, hogy mint ellenségek küzdjenek egymás ellen. A két testvér a harc tüzeiben találkozik, egymás ellen küzd, s csak midőn mindkettő halálosan megsebesülve bukik le, ismerik fel egymást. Anyjok ezalatt fiaiért imádkozik:

— — — — —
— — — — —

Várja őket — s boldog!

Azonban egy napon roszúl lesz hirtelen
S félre beszél rólok.

Éjfélkor felkiált: ah, fiaim jönnek . . . !

Fehér paripája van mindakettőnek,

Nézzétek csak amott!

Azzal lehanyatlik kiterjesztett karja,

Megnémul és — halott!“

A költemény hatásos, megindító, különösen megjelenésekor keltett nagy hatást, mint az alig

lecsendesült viharok visszhangja. Nemsokára a IV-ik füzetben (ápr. 30-án) megjelent egyik leg-szebb allegorikus költeménye: „A gólyához“,¹ egy „tükördarab --- mondja maga Szilágyi — a jelenből, erős vonásokkal ecsetelve azt, mi fájt, mi piritott, a megaláztatás, a szolgaság napjait“. *) Megható elegia egy gyászoló nemzet szívéből írva ki. A hazája sorsán aggódó hazafi gyászos panaszai sugallják a költeményt, mely a költőre oly végzetessé lőn.

Egész sora következik ezután Tompa költeményeinek, melyekben az allegoriákba öltöztetett hazafi fájdalom nyilatkozik. Szilágyi Sándor örömmel fogadta e költeményeket, többször sürgetőleg kért is Tompától, mire nézve írja neki Kelemérből apr. 30. 1850. a költő „Szeretném pedig azt is tudni: szorosán ragaszkodik-e kegyed forradalmi vagy legalább hazai tárgyú dolgokhoz, vagy másféle, kivált az én mezőmbe vágó regeszerü dolgokat is felvesz? Engem, őszintén megvallva, amazok végre kifárasztanak; egyébbaránt tudassa velem akaratát.“ (Szilágyi Sándor határozottan ragaszkodott a forradalmi tárgyú művekhez, mert ez irányban tapasztalta leginkább a közönség érdekeltségét. Gyulai figyelmezteté is a szerkesztőt,

*) Szilágyi Sándor: Rajzok a forradalom utáni időkből.

hogy inkább adjon irodalmi, belletristikai folyóiratot, mint az „Emléklapok“-ban nyújtott forradalmi memoirokat.*) Szilágyi noha belátta ez igény időszerűségét, de egyideig mégis megmaradt követett irányánál, amíg t. i. külső körülmények is arra nem kényszerítették, hogy a szerkesztésben eddig követett elveivel felhagyjon.

A censurával csakhamar meggyült Szilágyi baja, az „Emléklapok“ betiltattak, azonban az élelmes szerkesztő nem hagyott fel eddigi buzgalmával, folyóiratát tovább is folytatta „Magyar Írók Füzetei“ czímen. Irány és szellem folytatása volt az előbb követettnek, a részvét szintén nem csökkent: pl. Tompa írja a szerkesztőhöz: „Amint sajnáltam az Emléklapok balesetét, épen úgy örülök feltámadásának, habár más név alatt is, mert hisz a név mitsem tesz. S ennek bizonyosságára ismét küldök verseket.“ . . . A magyar írók füzetei azonban a 4-iknél lefoglaltattak és Szilágyi bámulatos szívósággal tevéen meg mindent a folyóirat újra feltámasztása ügyében, sikerült is azt hetilap alakjában „Pesti röpívek“ czímen, most már

*) Gyulai így ír Szilágyihoz: „Ezután kevés, a forradalomtól írt beszélyt vagy politikai költeményt fogsz tőlem venni. Nem lehet úgy írni, ahogy kellene, azután az ember bele is esömörlik, midőn az egész irodalom nem egyéb, mint forradalom, s megint csak forradalom. A szerkesztésre is azt ajánlom neked, hogy tiszta szépirodalmi tartalmúak legyenek füzeteid, s csak itt-ott lopj be egy jó forradalomból írt költői vagy történeti czikket.“

időszerűbb szerkesztési modorban, folytatnia. Itt már a forradalmi hang meglehetősen háttérbe szorult, főfigyelem a szépirodalomra fordított, de így sem kerülhette ki a censor szigorú törő krétáját, a „Pesti Röpívek“ is elkoboztattak. Azonban az elkobzás után is rövidebb „Pesti Ivek“ cím alatt jelent, míg végre a „Nagy-Enyedi Album“-ban véget ért, melynek második kötete szintén lefoglaltatott és szerkesztője Pest-ről kitiltatott; a kitiltás később visszavonott ugyan, de az elkobzott folyóiratok soha sem kerültek vissza.

Ily körülmények — ily sajtóviszonyok között, a titkos rendőrség és censura ravasz örködései közepett nem csoda, ha költőink képletes szavakba burkolták honfiúi fájdalomak és panaszai kifejezését. Sőt csodálatos, hogy oly szigorú censurái viszonyok közt, midőn a hivatalos lap szerkesztőjét a sajtóhatóság megidézeti, mert Kubinyi Ágoston múzeumi igazgató neve után ez állt: királyi tanácsos — és nem császári; vagy midőn meghamisíttatja Obernyik egy cikkében a versidézetet, mely azt mondja, hogy „a huszár meghal a királyért“ — holott neki csak a császárért szabad meghalnia; vagy midőn Heckenast egy naptárát lefoglalja e mottóért: „Él magyar, áll Buda még“ *) stb. —

*) L. Szilágyi id. m.

mondom — csodálatos, hogy ekkor Tompa „Gólyához“ költeménye nem foglaltatik le, noha a költő így mer benne szólni:

„Te boldogabb vagy, mint mi, jó madár.
Neked két hazát adott végzeted,
Nekünk csak egy — volt! az is elveszett!“ *)

Egyelőre, a költemény megjelenésekor, nem ütött meg senki, csak évek múlva vádoltatott be a költő a censura által, mi neki oly sok kellemetlenséget okozott.

Tompa egyéni jellemének legszebb vonásait hazafias dalaiban látjuk kialakulva. Hazaszeretet volt jelszava, melyet lelkesen hirdetett, s míg Eötvös — szíve a hazáért verve, hazát kívánva — a távolból zengi:

„S oh én szeretlek néma bánatodban
Hazám! szeretlek könnyeid között!“

addig Tompa itt benn, a hon határai között, lelkes szavakban adott kifejezést a visszafojtott

*) Jellemző megjegyzést találok a censorokra Pulszky Ferencnél Gr. Széchenyi István művészileg írt jellemrajzában (Budapesti Szemle 1874) „A mostani nemzedéknek — úgy mond — nincs fogalma azon nehézségekről, melyekkel az íróknak a censoroknál meg kelle küzdeniök, mert ezek nemesak törölték, de a magok esze s nézete szerint javígtatták a kéziratokat. Ismeretes azon deákos censor szava, ki Döbrentei valamelyik ezikkét nem tudta megérteni. „Quis iste Döbrentey? — így panaszkodott — scribilat, scribilat, et nescit hungarice. Scribit Kantár, quaero in dictionario, invenio Kantár, corrigo ipsi Kantár. Scribit erény, quaero in dictionario remény corrigo ipsi remény. Si scribit, discat ad minus hungarice“.

közérzületnek s hazafiúi aggodalmaknak. Vezéri lélekkel s ihletett szavakkal hirdette a hazaszeretetet azon legmagasztosabb erényt, melyről Kölcsey oly szépen mondja, hogy „egyike a kebel legtisztéletreméltóbb szenvedelmeinek“. A szigorú sajtóviszonyok azonban meg nem engedték, hogy a költő a szók saját jelentményében mondhasse el panaszait, jelképekhez fordult tehát s allegoriákba öltöztette bús elegiáit. Az allegoria látszott alkalmas közegnek, mely alá a költő merészebb gondolatait elrejthette; fájdalom, panasz, lelkesedés, fohász, remény, buzdítás, sóhaj jelképes kifejezést nyertek. „Allegoriái — mondja Zilahy — melyekbe főleg politikai eszméit előszeretettel öltöztetni szokta — hűség, megkapó párhuzam és kerektség tekintetében az alakítás nem mindennapi tökélyéről tesznek bizonyosságot, s irodalmunkban tétova nélküli elsőséget érdemelnek“. Mily megható a madár intelme fiaihoz, melyben a hazát a madár képében megszólaltatva, dalra inti fiait, mondván :

Hozzatok dalt emlékül, a hajdan
Lomb- s virággal gazdag tájirul;
Zengjétek meg a jövőt, ha majdan
E kopár föld újra felvirul.
Dalotokra könnyebben derül fény,
Hamarább kihajt a holt berek;
A jelennek búját édesítvén:
Fiaim, csak énekeljetek !“

Mily élénk rajzát adja a letiprott haza miatti fájdalmának, midőn elküldi a gólyát messze tájakra vissza, vissza ahonnan jött, hisz itt nincs kikelet, nincs nyughely, hol ezt vél, tüzes üszökbe léphet. Búsan járunk itt szótlantul, csak vissza, vissza, távol innen gólya madár.

„Repülj, repülj! és délen valahol
A bujdosókkal ha találkozol:
Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk;
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk . . . !“

Majd parabolába foglalva gondolatait, mond el egy régi történetet a nemzet őskorára czélozva, párhuzamba állítja a jelent és múltat, figyelmeztet a jövőre, s intő szózatul tüzi ki, hogy „előre“. Majd ismét a sebzett szarvas sorsa felett fejezi ki sajnálkozását, melyet lesből „a zord ember szíven ver által“ s azután az elhullatott vércseppek után nyomoz.

Mindmegannyi homályos, de érthető czélzás a hon állapotára, képlet képletre következik, úgy hogy sokszor egész költeménye nem egyéb, hasonképekből összeállított mozaiknál. Gondolat és érzés fel vannak olvadva a nyelvezet tündéries bájában, a tartalom el van rejtve a forma virágaiban. De azért az alapeszme erősen kiérzik allegoriáiból. Vagy ki nem érezné „Ikarus“ című paramythiájában a tette buzdítás eszmé-

jét, vagy az „Új Simeon“-ban a látnoki ihlettel jósolt szebb jövő reményét?

Mily élénk szemlélhetőségben tünteti fel a gyászos haza sorsát a viharokkal daczó terepélyes, nagy fa symbolic rajzában! A sebhe-lyek mutatják, mily sok megtámadtatásnak volt a fa kitéve, de az orkánok és harcok között is állt, állt és nagyra nőtt. Lombjait megtépték, elhordták a szelek, a villám is lesújtotta, de azért — bár csonkán — a fa állt, pedig már a fejsze is gyökén járt, a szú is örölni kezdé, bo-szantván, hogy élete oly hosszú, de a nyüzsgő sereg nem hatolhatott túl a fa kérgén, a fa fennállt, hirdetvén életerős voltát; mily ódai lek-kesültséggel énekli a költő azután:

„Álljon e fa . . . ! s arra térjen,
A ki döltét várja, szégyen!
-Vészben, fagyban mint lehullat:
A levélért, nyerjen újat!
S egy ha léssen törve, vágva:
Izmosodjék többi ága!
S bár a vész felette zúgjon,
Terhes felhő tornyosuljon,
Ontva lángját menydörögve:
Álljon, álljon mindörökre

Terepélyes nagy fa!”

Erőteljes, önérzetes hangon szólaltatja meg a költő a gályarabot, „Fohász“-ában, ki a zúgó

Vészben
mint
lehullat
kérge
m

tenger üvöltései, a villámos fellegek gyors esat-
tanási közt nyugodtan evez tovább, ki csendes
megadással türi a szolga-jármot és inséges nyo-
mora közepett — bár gyötrő s nehéz az, de
azért könnyítésért nem fohászskodik a lét Urához.

„ Istenem : — sóhajt —

Csak azt, hogy rab vagyok, ne hadd feleljenem.“

Csípős szavakkal festi le a költő a „Dene-
vér“-ben a ravasz áruló képét, mely a homály-
ban tapogatva arczátlanul repked körül, kutatva
a panasz vagy kétségbeesés hangjait, a buzdít-
ás és lelkesítés szózatait, hogy ezeket kém-
kedve összegyűjtván, végzetes romlást hozzon az
elnyomott közsóháj kifejezőire.

Merész és erőteljes nyilatkozatát adja a
költő honszeretetének egyik legszebb allegoriájá-
ban a „tűz“-ben, méltán jegyezhetette meg róla
Egressy, „hogy tán egy kissé nagyon is éget“.
Meggzűnt a láng merész lobogása, hamu fedé el
az izzó parazsat, mert voltak, kik annak elham-
vasztására törekedtek, s midőn a láng lobogni
megszűnt, midőn fénye kialudt s hidegült hamu
boritá a zsarátnokot, volt öröm, káröröm : „de
hamvába rejtve lent élt még a zsarátnok“, izzott,
készült, míg végre meg is jelent tűz-lángban :

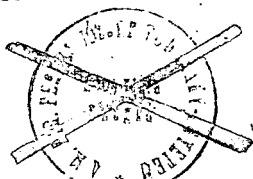
„Gyuladását füstben nem hirlé előre,
Nem lassan gerjedvén, kapott nagy erőre,
De hamvát szétrugván, egyszerre felcsapott,
Költvén ijedelmet, reményt, ámulatot.“

Titokszerű volt e kitörés, mert nem tudni „isten- vagy emberkéz“ szította-e a tüzet, nem tudni a titkos erő „évekig munkált-e, vagy egy pillanatban“, de elég, hogy a tűz újra lángol, általsüt a vizen; átlövel a bérczen, ég, lobog a láng, melynek nem vethet véget erő, nem az idő, nem a viharok, hanem

„Örökké ég e tűz, tart e szent forróság!“

és e tűz, e szent forróság a hazaszeretet, „a nemzet elfojthatlan, megsemmisíthetlen önérzete, a honszeretet titkos hatalma, parázsa“ — mondja maga a költő.

Hazaszeretetének ily merész sugallatai nyilvánulnak a „Pusztán“ költeményében, melynek az akkori idők viszonyai között nagyon is merész kifakadásait maga a költő is érezte, mert a költeményhez mellékelt levélben írja Szilágyinak (Kelemér 1850. máj. 16.): „Én nem tudom meddig terjed az az úgynevezett sajtószabadság, mivelhogy most igen sok dolog van, mit lát, hall az ember, de nem ért; azért, ha valami kellemetlenségre adna okot, csapja a tűzbe, mert a felelősséget kegyedre ruházom. Meglehet ugyan,

hogy csak magam csinállok nagyot ebből a nagyon ártatlanka versből; de mindegy, *superflua cautela non nocet.*“ Valódi rokonérzést kelt olvasója lelkében a hazafiúi súlyos fájdalom, mely a költő lelkét oly mélyen elszomorítá, midőn az alföld síkságain a bevándorolt kósza népet letelepítették s ajándékozták nekik a földeket, mint gazdátlan birtokot. Fájt a költőnek e jogsérelem, bántotta őt e megaláztatás, rejtvénybe foglalt allegóriában sirta el panaszát, melyben az egész nemzet osztozott. Mély megindulás és keserv hatja át a költőt mindjárt műve bevezetésében, repülni kíván lelke fel, fel a magasba a szabadságot lehelő táj szellőivel, de súlyos fájdalma a földre vonja, minek is emelkedjék fel, hisz derült kilátás nem kecsegteti, csak a „sors alázta hon“ képe tűnnék fel jobban, pedig oh mily szomorú látvány ez. Szomorú, mert ki nem keseregne a nemzet sorsán, mely nyolcz hosszú század küzdelmei közt fentartott földön csak „mint zsellér lakik!“ Kire nem hatna szomorúan a látványt, melyet a szabad s lánczot nem ismerő föld feldarabolása nyújt, midőn ott „a népek koldus söpredéke“ bitorolt joggal megtelepül!

„Oh pusztá — sóhaj a költő — elvész nemsokára
Vadon költészeted!

Hol a pásztor vigan bogárhoz

Gulyát terelgetett,
 S a délibáb rengő tavában
 Szilaj mén vágtatott :
 A pásztortűz, a furulyaszó
 Kialszik, elhal ott.“

Enyészetnek indul az idylli gyönyöröket
 nyújtó puszta táj, benépesíté azt egy gyülevész
 népcsoport, hol eddig tündérképpel játszó déli-
 báb, andalító furulyaszó, vagy a nyáj méla ko-
 lombolása adott költői színezetet a vidéknek, ott
 most egy idegen nép szerez otthont magá-
 nak, nép

„Ki nekünk még köszönni sem tud,
 A kit nem ösmerünk,
 A drága véren szerzett földet
 Az'oszsza meg velünk?“

„Ronda varjak csoportja“-ként szállja meg
 e hazát, „a még ki nem múlt hős oroszánt“ e
 néptömeg, s tart falánk, gyalázatos tort a beteg,
 de azért életképes „félholt tetemen“, és ahol
 eddig a bátor keselyü, a nyílroptü sólyom is csak
 félve járt, ott most tanyát üt a „szemtelen veréb.“
 Ennyi fájdalom, ennyi keserőség közepett pedig
 még csak panaszkodni sem volt szabad, a kor-
 eszmék megéneklése a börtön ajtait tárhatta
 volna fel a nemzet lantosa előtt. Érezte a költő a
 szellemet nyügöző bilincset, fájdalommal zengi

„Oh mind ez úgy fáj a magyarnak . . . !
 S ha ajka netalán
 Egy-két nótán enyhíti kínját:
 Megütköznek talán
 A sebzett vad a rengetegben
 Kinjának hangot ad:
 S magát az elnyomott magyarnak
 Kisírni nem szabad.“

„Meghalsz én nemzetem!“ kiált fel a költő, s. efeletti bánatában az elkeseredett szánakozás egy nemével kíván dicsőbb halált a nemzetnek, — ha már halnia kell — de a mesterkélt kínzás, a sámsoni halál a philistaeusok kaczaja közt, óh ez végtelenül leverő.

Megható e költemény, egy nemzet elegiája, egy nemzet érzelmeinek praegnans nyilatkozata, honszerelmet több érzelemmel, hazafibút meghatóbban rajzolni alig lehet. A censurai viszonyok megakadályozták, hogy nyomtatásban megjelenjen, de kéziratban elterjedt az az egész országban, rokonérzést, melegséget ébresztve mindenütt.

Még csak egy dalt lássunk a hazafiúi érzelmeiről ismert költőnk allegoricus dalaiból, egy dalt a szabadságról, egy buzdító hangot a szabadság eszméjének magasztos fogalmáról.

„A vihar“ című költeménye azon megrendítő szöveget, mely a szabadságért izzó szikrát lelkes

szavakkal iparkodik lánggra lobbantani. A vihar képében mutatja be a költő a szabadságérzetet, melyet felriadása után nem fárasztanak ki a bércek, nem a sziklák, hanem halad a gondolat rohamával. Jöttére setétség borítja el az eget, megrendül a föld, mintha végéhez közeledne, ima s átok kíséri utain, mint a rom, a pusztulás szellemét. Pedig a vihar csak tisztét tölti be, miként az évszakok mint a folyó, a felhő, vagy a tűzhányó hegyek. Sirás és panasz fogadja, mert egy két korhadt galyat letör a fáról karja, nem értik jöttét, pedig üdvös hatását érzik, mert a heverő föld undok férgeit elüzi, elüzi a nehéz ködöket, mérges párákat és megakadályozza a tenger megbüzhödését. Az ember alkotásait feldúlja, de csak azt, mi homokra épült, azért tanítja, hogy

„Bölcs, ki sziklán épít, bolond ki homokon.“

S midőn ekként írja le romboló hatását, midőn elkészít a romlás és pusztulásra, akkor önt erőt lelkünkbe, akkor lelkesít, mondván :

„Hadd járjak szélyel én! tartván itéletet
 A bűnös álomban fekvő világ felett,
 Melyet nem ébreszt más, csak a rátört veszély :
 De mig egész világ, rosz s gyáva megijed :
 Ösmerj fel engem, — és álld meg bátran helyed!
 Légy éber, hű s igaz, — légy férfiú, — s ne félj!“

Ime ez Tompa hazafias költészetének rajza, elegicus merengés, mélabús panasz, a hazafiúi fájdalom öntudatos sohaja, mely ha nem gyújt is, de melegít, ha nem kelt is elragadtatást, de lelkesít. Névy László azt mondja felőle, hogy „a legmagasztosabb emberi és hazafiúi érzelmek erőteljes kifejezései, nemesak kedélyünket, hanem szemléletünket érdeklő és megragadó alkotások, melyek nem kevésbé hatnak a költőnek a lepel alatt is világosan érthető nagy gondolatái és vatesi hangulata, mint a képek tárgyias igazsága által.“*)

(Tompa szemléletiségre hajló költői egyénisége folytán különös előszeretettel viseltetett a jelképes beszéd iránt, emellett a kor szigorú sajtóviszonyai is kényteleníték őt a képletes beszédre, innen azon sok allegoriája, melyekbe bánkodásai, panaszai merészebb kifejezéseit elrejté.

Ez allegoricus művek, melyek a költő nevének annyi fényt kölcsönöztek, nevezetesekké lőnek még inkább a hozzájuk fűződött s a költőnek oly sok kellemetlenséget okozott események folytán. Titkos „köpönyeg-forgató hazafiak“ bevádolták a censuránál, s Tompa haditörvény-szék elé állítottatt. 1852. júliusában idéztetett

*) „Tompa symbolismusa“ Névy Lászlótól. Figyelő 1874.

Kassára, hol nyomorgások között kelle néhány hetet töltenie, anélkül, hogy ügye befejeztetett volna. 1852. július 10-én írja barátjához Szilágyi Sándorhoz: „én e pillanatban vagyok idézve s a kassai cs. k. hadi törvényszék elé állítva. Ha a te öreg atyád, mint befolyásos ember, akár valami pesti akár kassai ismerőse által segítne sorsomon: bizony jó volna. Sőt neked tán kötelességed is volna valamit munkálni, mert többnyire te adtad ki azon költeményeket, melyekért hadi törvényszék elé állítottam. Ezek közt leginkább terhel a Gólya, mint ezt a felsőbb parancsolatban saját szemeimmel olvastam. Azért rajta Sándor öcsém, most segits, ha valaha. Választ hiába irsz, én már akkor isten tudja hol és hogyan leszek? Isten veled! barátod Tompa“.

Mintegy 6 hétig tartózkodott ekkor Kassán súlyos körülmények és aggodalmak között, nejét beteges állapotban hagyta otthon, kit férjének kellemetlenségei még inkább lesújtottak, ő maga Kassán nyomorgott. Szabad lábon védelmezte ugyan ügyét, de a 6 héti ott tartózkodása alatt sem fejeztetett be a vizsgálat. Nov. 20. 1852. írja egyik barátjához, Lévayhoz: „az én ügyem (Gólya) még mindig függőben van, s hegedűszóban annyit adtak értésemre a szép meséből, hogy jó lesz nem irogatni. Sok versem, kisebb-

nagyobb, fél és egész költeményem, mindenekfelett 12 ív Virágregém elvitetett, oda van s oda marad mindörökre; emlékezetem egynek leírására sem segítene! Mondd meg nekem, kinek volna kedve ilyen sorban lelkesülni s írni . . .“ Végtelenül elkéséríték e zaklatások Tompát, azért írja is egyik levelében, hogy az irodalmi térről végkép visszavonul, azonban irodalmunk nagy előnyére nem maradt meg e feltevése mellett. Az 1852-ik év telét otthon tölté Tompa folytonos izgatottság között, s már a következő év tavaszán újra beidézteett Kassára, hol ezúttal húzamosb ideig, mintegy 2 hónapig kelle tartózkodnia, és pedig komoly fenyegetések és sok lelki gyötrelmet okozó zaklatások között. Másodszori itt tartózkodása 5-ik hetében sürgetőleg ír Szilágyihoz: „Édes barátom! Én ismét Kassán vagyok a Gólya miatt; a múlt nyáron hat hétig voltam már itt letartóztatva; most ötödik hete, hogy itt vagyok. Kérlek, ha lehet segítsetek rajtam! Hiszen engedelem mellett adatott ki akkor a vers úgy-e? Ki nézte által? Ki engedte meg? Ki volt a cenzor akkor? azt nekem rögtön ird meg körülményesen. Úgy-e 1850-ben áprilishen történt a nyomás? Nincs-e meg nálad az a példány, melyre az engedelem ráiratott, vagy hogy ment az? ha meg van, küldd rögtön. Irj atyádnak,

hogy segítsen rajtam; lásd temérdek költség-, nyugtalanság- s bajjal vagyok elárasztva; családom otthon stb. Szóval tégy meg mindent, amit lehet, mert átkozott állapotban vagyok, s könnyen megtörténhetik, hogy hivatalomtól is felfüggesztetem, — s ez mind a Gólya miatt! Azért kérlek ismét, tégy meg mindent, ami lehető. Isten veled! Kassán a ref. parochián, mart. 8. 1853 barátod Miska“.*) Néhány hét múlva sürgetőleg kéri az Emléklapok felmentő ítéletét Szilágyitól, írván: „Igen kérlek: vetesd ki atyád által a hadi törvényszék protocollumból azon ítéletet, mely az Emléklapokért felment téged, és küldjétek nekem ide; ez segíteni fogna rajtam“. Azonban semmiféle enyhítő körülmény nem segítette elő kiszabadulását, csak Albrecht főherczeg magánkegyelme folytán fejeztetett be a vizsgálat, s ápril 3-án végre sok nyomorgás és zaklattatás után szabaddá lón. Még ugyanazon napon írt örömtől sugárzó leveleket barátjaihoz, pártfogóihoz: a többek közt Szilágyi Ferenczhez írja: „Tisztelt Tekintetes Úr! A főherczeg által felmentetvén, immár tökéletesen szabad vagyok. Kegyes fáradozását és szivességét,

*) Legnagyobb megütközést keltett — mondá Tompa egy kassai ismerőse — a „Gólyához“ költeménynek azon része, melyben a gólyával izeni a bujdosóknak:

„Mondd meg nekik, hogy pusztulunk veszünk,
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk . . . !“

melyet mint meggyőződve vagyok mellettem s érettem tőn, igen igen köszönvén, teljes tisztelettel vagyok Tekintetes Úrnak Kassán, 1853. ápril 3., alázatos szolgája Tompa Mihály“. „Kézsülök, sietek haza — írja barátjához Szilágyi Sándorhoz — máskor többet. Isten áldjon meg“. Sietett miatta aggódó családjához, „jött mint a siető hab, hogy jöhetett.“*)

Tompa ez időben már hanvai lelkész volt, hol szintén közszeretnek örvendett, mielőtt azonban itteni életéről szólnánk, nem lesz érdektelen visszamennünk előbbi parochiájába Kelemérbe, hogy körültekintsünk legalább azon üdítő magányban, hol a költő visszavonultan a világ zajától, oly kellemes órákat töltött. A keleméri „rozzant papi lak mellett — írja Szász K. — gyönyörű bár igen kisdud kert volt, tele virággal és zöldséggel; a költőnek kedvenczei voltak a virágok, neje gondos kézzel, gyöngéd figyelemmel mindenféle kevésbbé szokott virággal is körülültette a gyöpágyat, melynek rendkívüli buja, hosszú fürtös fűvében Tompa délutánonként he-

*) A kassai és budapesti katonai térparancsnokságoknál tett hosszas utánjárásaim után sem láthattam az ezen időben fennállott haditörvényszékek idevágó iratait. Budapesten tudtam meg, hogy azok megsemmisítették. Az 50-es években Kassán fennállt haditörvényszék egyik kiegészítő parancsnokságának volt auditora sokat beszélt nekem Tompáról s a Gólya ügyéről, említé a többek közt, hogy midőn a haditörvényszék auditora a felmentő végzést felolvasta Tompának, ezen megjegyzéssel kísérte: „Most frei, hanem több gólya nem írni“.

verni szokott, míg két öreg szilvafa hajlott rá, előtte pedig egy sor lugasszőlő zöldelt.“

Itt tölté Tompa életének legkedvesebb pillanatait, itt álmodta Virágregéinek nagy számát, társalgott a virágokkal, öntözte, ápolta őket, mint kedvenceit. Itt bámulta a természetet, mely nyitott könyvként feküdt előtte, s melynek lapjain annyi élvezettel olvasott. Már gyermekségétől fogva édes andalgással merült a természet csodás szépségeinek szemléletébe, melyre egyéni hajlamai s élénk képzelődése is vonták. „Rokonszenve a természethez — írja Gyulai — pantheistának tűntethetik fel őt, de ő erős keresztény spiritualista“. A sorsával mindig megelégedett ember, a jámbor lelkész, a reflexiókra hajlandó költő nem merült a napjaink modern természetimádásába, benne nem a bölcész kutató szelleme vette vizsgálat alá a természetet, hanem a költő képzelete játszott annak tárgyaival. Jellemzőleg mondja a „Virágregék“ „Előhang“-jában:

„Szent természet! dajkálkodó anyám,
Szeretlek én kimondhatatlanul!
Gyönyör s meggyugvás lelke száll reám,
Lombod, virágod ha sarjad, ha hull
Tanulni menvén hozzád: megjövök
Édes kincsekkel mint a fűrgé méh,
Meggönnyebbülök karjaid között,
Ha szívem bú, szemem köny terhelé“.

Fű, fa, növény, virág, csermely, patak mindmégannyi természeti tárgy, melyek a költő képzelmenek anyagot szolgáltatnak, hogy azokat meglelkesítve, erkölcsi és társadalmi elvek hordozóivá tegye. ~~Ő a természet törvényeinek feszegetésébe, a természet titkainak magyarázataiba soha sem merül, inkább leköti őt a természetben nyilvánuló fenséges eszme. Maga énekli az „Éji kép”-ben~~

„Alkotó természet, tudhatatlan
 Utaidban nagynak írva vagy!
 S a kis ember rövid életében,
 Buvárokodván titkod tengerében,
 Bár ne értse: érzi lelke — s nagy!”

A természet tüneményeinek szemlélete, a természeti tárgyakhoz való viszonya mind csak eszközök, melyek a költőt érzelmeinek ecseteléseire segítik.

Igy midőn a „Nyári estén” költeményében édes kéjjel andalog az est gyönyörein, bámulja az ég csillagait. Vagy mint az „Éji violák”-ban, midőn a természet virágain gyönyörködik, a felhozott természeti tünemények csak megérezkítései költői eszményeinek. Ugyanezt találjuk a „Jégvirágok”-ban, hol a költő újra a természet tárgyainak különböző sajátságait, tüneményeit veszi segítségül kedélyvilágának s érzületének

rajzához. „A tavaszi 'pimpók“, az „Őszi képek“ szintén ily rajzai a természet tüneményeinek, melyekben a költő kedélye-leli kifejezését; vagy midőn a „Patakhoz“ intézett dalában saját élet-történetét mondja el, összehasonlítván annak menetét a patak folyásával.

Mindenütt a természet iránti meleg rokonszenv nyilvánul, párosulva jelképes sajátosságával. Feldúlt nyugalma után ez nyújtott vigaszt neki, ez feledteté vele az élet bántalmait. A természetén kívül egy más, a regék világa nyújtott gazdag táplálatot lelkének. Ezekhez tért újra vissza, mint amelyeken szintén oly édesen me-rengett el, emellett az 1846-ban kijött regéinek kedvező fogadtatása is buzdításul szolgált Tom-pának a regék művelésére. Miskolczon 1852-ben jelent meg „Regék, Beszélyek“ című költői munkája, melyben a költő kedélyes naivságú gyönyört keltő költeményeit adta, mily figyel-met lekötő élnkség nyilvánul „Szécsi Mária“ című szép beszélyében, vagy mily jól sikerült kedélyes genreképet nyújt az „Egy házasság“-ban. A költő ragyogó phantasiája, mely pl. tündérregéin előmlik, kedves olvasmányná tesz-e műveit minden időkre. Anyagban soha meg nem szoruló képzelete bírt a feldolgozás bámulatos képességeivel, tárgyalás és eszmemenet a nyelvezet gazdag színpompájával sikerült mű-

vekké teszik e regéket. A tárgyalás, az előadási modor a legváltozatosabb, mindig élénk, mulattató, kedves; majd romantikus, mint „Bosnyák Zsófia“ című pályaművében, melylyel a Kisfaludy Társasághoz 1847-ben pályázott, midőn Garay hasonló című művével nyerte el a díjat, majd kedélyes, tréfás, mint a „Huszár Kaland“-ban, majd moralis mint „A keresztútról,“ vagy a fenkölt gondolatokban gazdag oktató modorú „Lidércz“-ben, majd allegoricus mint „A féniksz“-ről vonatkozással akor viszonyaira, melyben iratott, majd phantastikus mint a „A Kárpátok Villi“-je, „A viszhang“, „A tengerszem“, „A bölömbika“ tündérmeséiben.

„A déli tengerpart fuvalmas
 Szelíd tájékirúl, — írja „A viszhang“-ban —
 Hol kék a menny s a föld örökké
 Tavasz-színben virul:
 Két tündér vándorolt nyugotnak,
 Mind-kettő szép, deli;
 Örömtől zengenek nyomukban
 A lég ösvényei.“

A tündérek egyike a Hang, másika szép leánya a Viszhang, útjokban a vihar követé őket, mely rétet, erdőt, folyamot feldúl, okozva romot, inséget; a két vándor egy barlangba menekül előle; csak miután a vihar elvonult, lépett elő a Hang, leányát behagyta a bar-

langban, hol számára lágy mohágyat készített, meghagyván neki, hogy szavára visszhangot adjon. Az anya eltávozott, bércezet és völgyet bejár, bámulja a rombolást, mit a vihar okozott, leányának kiáltott, de a visszhang elmaradt, kiáltott újra és ismételten, de eredménytelenül. Az anya veszve hívén gyermekét a visszatérő vihar karjába veté magát, elenyészett. A zúgásra felébred a barlang álomba szenderült leánya, nem tudja ha anyja szólta-e, vagy hangot csak álmában hallott, azonban a vihar zúgása volt, amely midőn megszűnt „s lőn szerte néma csend“ anyja után kiállt a leány, de a Hang nem jelentkezett,

„S a tündérhölgy bús rejtekéből
Nem mer kiszállani;
Ott ül maig, — és várva anyját,
Nincsenek álmai.
S nehogy bús ajka válaszolni
Hangnak feledjen el:
Minden kiáltás szózatára
Gyöngéden megfelel.“

Mily keleties képzelet-ragyogás jellemzi e művet.

Ugyanezt mondhatni a tündéries „Vitorlás csiga“ címűről, melyben egy ifjú szerelemre gerjedvén a csigák szigetének tündérhölgye iránt,

vitorlás csiga képében jár a hölgyhez, azonban az apa megharagszik ezért s megakadályozza az ifjú könnyü és gyors átkelését a tengeren, az ifjú nehezen bár, de eljut a leányhoz, ez elmondja miként tőn atyja csodákat az emberekkel, kik birodalmába vakmerőn léptek be, inti az ifjút távozásra, az ifjú menekül, de az apa az óriás kagylót küldé utána, hogy megsemmisítse őt, a leány hajócsigává változtatja, hogy megmentse, de ez sem segít, mert az apa megátkozván az ifjút, a hajós csiga képében örök tévelygésre kárhóztatja. Hasonló szép példányai e tündéries regéknek „A tengerszem“, „A bölömbika“, valamint a később megjelent „Tíz forrás“, „Két szomszédvár“ művei.

Jellemző, mit tündérregéire nézve maga a költő mond: „Hallom -- írja Aranyhoz, Beje decz. 1. 1847. — vagy inkább olvasom, hogy népies dolgot írsz, én most tündéries ostobasággal vesződöm s már úgy bele szoktam, hogy szinte roszul esik lencsét enni. Mikor az ezeregy éjszakát olvasni kezdi az ember, rettentően csodálkozik az iszonyú nagyságú gyémántokon, később azonban úgy hozzászokik, hogy gyémántökör kifejezés sem hat rá, vagy ha a Carthausit olvassa az ember, félkönyvön majd megszakad a szive, azután k ba sem veszi. Így vagyok a tündéri dolgokkal — bele csömöröltem.“

Említettük Tompa reñdkivüli előszeretét a természet iránt, sehol ennek világosabb bizonyítékát nem nyújtja, mint „Virágregéiben“. Szerette a virágokat, a természet ez ártatlan születteit, ábrándosan, hévvel szerette; Pogány Karolinához intézett epistolájában így ír:

„Virágos kis kertemnek közepén,
 Árnyas méhesben ülök, élek én;
 S kiket megápol s öntözget kezem:
 Virágimat kéjjel szemlélgetem;
 S haláltól mert megónom nem lehet:
 Virágregékbe' dallom éltöket.
 Majd elmondom, mint járt a lilium,
 S a múltó kecsü pipacs egykoron;
 Elmondom a vadrózsa esetét,
 S hogy mi érte csapodár kedvesét.
 A hajnalkának mikép lön halál
 Szerelme, a hő nap sugárinál?
 A tündérhölgy mért lön elátkozott,
 S vizi liljommá miként változott?
 A gyászos rozmarinnak mi baja?
 Mért búvik fübe a kis ibolya?
 Elmondom a vérfű történetét“

Nem áll-e előttünk a melancholicus költő képe oly világításban, amelyben magyar költő még nem tűnt fel? sőt a külföld irodalmában is csak hozzá hasonló, de őt nem meghaladó alakokat találhatunk. Legközelebb áll hozzá az angol Coleridge, ki a természet iránti csodála-

tában szintén mysticus jelképekig jutott, a francziáknál csak a gyengéd érzelmű Lamartine hasonlítható össze vele, a németeknél Kleist, a tavasz megéneklője, és a borongó kedélyű, magyar születésű Lenau.

Kleist kedélyét szintén a természet iránti rokonszenv hatotta át „csak az élettelen természet ölében találta fel azon harmoniát és békét, melyet az erkölcsi világban hiában keresett,“ — mondja felőle Schiller.*) Lenau szintén kevés, de mesteri vonásokkal tudta a lélek elé varázsolni a természet tüneményeit. De e rokonszenv a természet iránt egyiknél sem fokozódott a rajongásig, mint Tompánál, ezért a virágregékben már a mesterkétség rajza tűnik fel. Lássunk csak néhányat. „Az ibolya álmai“ a gyűjtemény élén álló egyik legkedvesebb virágrege: Búsan, észrevétlenül él a kis ibolya magában, panaszkodik, hogy nem éri a szellő, nem a napsugár, még a pillangó is átrepül rajta, boldogtalan állapotában így sóhajt:

„Ah, bár vadrózsa tudnék lenni én!“

Kivánsága beteljesült; álmában vadrózsa lőn „nyílt s szellős halomtetőn,“ a lepkék üdvözlésére siettek, lágy szellők susogtak körüle,

*) Ueber naive und sentimentale Dichtung.

„délibábos messzeség“ köríté, örült helyzetének. Azonban vihar támadt, a szélvész a föld „szeny-nyes porába“ hajtja a rózsá fejét, a zápor leveri szirmát, levelét; és örült, hogy csak álmodott. Majd hajnalka óhajt lenni, hogy szorgalmas kezek ápolásának örvendhessen, hogy a gyámvesz-zőre felfuthasson, melyben megkapaszkodhatik „ha a rút szél jön.“ Óhaja újra beteljesült, ál- mában hajnalka volt, örömmel ölelte a sugár szil ágait, mely a „zúgó szelekkel zúgva da- czola“, de megdördül az ég s villáma forgácsesá hasítja a büszke szilt, s felébredett az ibolya és örült, hogy újra csak álmodott. Harmadszor is más lenni óhajtott, s ekkor a fehér liliumra gondolt; álmában azzá lőn, és most már „igen kevély vala“. A kertbe ekkor három ifjú hölgy jött, virágokat szedtek, a szerény lilium sem ke- rülhette ki sorsát; majd ismét gyászós nő jön, ki

„Málvát, rozmarint, szegfüt szaggata
És — letörve volt a kert liljoma . . !“

Holt kis leány mellé tették, s rá keskeny koporsót zártak.

„Felébredt, és szólt a virág szegény /
Hála, hogy vagyok kis ibolya én!
Jobb nékem itt a bokrok enyhiben /
Szerényen élni s észrevétlenül;
Hol szaggató kéz és zápor nem ér,

*meghívás
elcs!*

És a vihar bántatlan átrepül.
 Fedezz el lágy fű s leveles bokor!
 Folyjon kis éltem amint folya:
 Ne legyek én rózsza vagy liliom,
 Legyek illatos szerény ibolya!"

Ime, mily szép, mily kedves kép, hasonló a tündéri álmok jeleneteihez, mely míg tart, gyönyörben úszunk, de mihelyt megszűnt, gyönyörünk is elenyészik, költőisége tagadhatlan, ugyan ki tagadná a tündéralom költőiségét? Az egész csupa ideál, semmi való nincs benne; bámulattal olvassuk a költemény finom nuanceit, de azért lelkünkre maradandó hatást nem gyakorol, már pedig a költészetnek, mint minden művészetnek első és legfontosabb feladata a lélekre gyakorolt maradandó hatás. Lássunk egy más példát. Az „őszi kikircs“-ek nyájasan üdvözlik a természetet „édes szülőanyjokat“, melynek szeretete árad kikeletkor rájuk, örülnek, hogy ők a tavasz „első virágai“, örülnek, hogy „a bércz mogorva képe“ általok enyhül meg, de a sereg e nyájas tavasz dalába panasz vegyül s „a bús kikircsek békételen hada“ hervadást óhajt inkább, hogy a „csendes ősznek“ lehessenek nyíló virágai. Úgy lőn. Örül az őszi kikircs sereg, csak a fák lehullt levelének köntösét nehezen tűrheti, mely karcsudad termeteket elfedi, a föld „halk szózata“ megnyugvásra inti a békétleneket, mondván:

„Késő ősznek leányi!
Titeket e meleg
Köntös nélkül az éjben
Dér és fagy ölne meg!“

A földnek szózata azonban nem nyugtatá meg őket, nemsokára bánattal haltak el.

„A bús kikires s az ősznek
Derengő napjai:
Mosolygó szép tavasznak
Halvány viszhangjai!“

Mennyi naivság, mily idylli kedély jellemzi e műveket. Személyesített élő alakokká varázsolja Tompa a virágokat, azoknak beszédet, érzést tulajdonít, sőt erkölcsi étellel ruházza fel, s épen ezáltal esik túlzásba. Tasso „Aminta“-ját mēgrója Addison, mert benne „Sylvia virágkoszorúval ékeskedve lép fel, s miután magát egy forrásban megnézi, a hajába font virágokkal beszédbe ered“*) Tompa tovább megy, az ő virágai allegoricus élő személyek, melyek a természet törvényeinek korlátain túl lépnek, mi által megszűnnek azok lenni, amik. Grandville francia festész adott „lelkes virágai“-ban ily allegoricus műveket, hol a szerény nőt az ibolya, — a hiút a tulipán ábrázolja stb. és ek-

*) L. Blair Hugó: Rhetorikai s aesthetikai leczkék ford. Kis János. II. k. 199. s köv. ll.

ként az aetheticai szépből a rútba tévedt, műremek helyett torzképet nyújtott. Leszáll a mécsvirág piros fényével a bérceztetőről, hogy völgyben lakó társait meglátogassa, lágy hangokon halvány rokon üdvözli őt, de ő nem ismeri fel benne a rokont, hisz oly halovány az, míg ő piros színben tündököl, és itt a költő alkalmat vesz magának egy életképet mutatni be, mondván:

„A boldognál piros az arcz
S ha szenvedünk:
Halavány színbe öltözik
Tekintetünk !“

Majd a szarkaláb ölt emberi alakot, magában élni nincs kedve, nőt keresni indul, bejárja a síkot, bérceket, minden lomb megett integet felé bűbajos kép, választani alig tud, itt is, amott is oszt „hűség esküt, csókokat“; változás az élet, azonban csakhamar felismerik csapodárságát, megvetik őt a virágok, „rá se néznek, nevetik“. Bánat fogja el szívét, de vigasztalja magát, legalább vigan élt. Végre az enyészet áll be, a díszlő virág „száraz kóró“ lett, melyet a vihar összetörve vet a sírhal-
mokra, Allegoricus élettörténeti rajz. Majd ismét a „Hajnalka“ képében nyújt a költő ily kedélyes rajzot. A kert viráginak mindegyike birta szerelmesét, csak a hajnalka volt magára

hagyatva, végre meglátogatta őt a hajnal, s ennek a gyenge virág úgy örült, oly örömmel fogadta minden reggel kedvesét, míg társai aludtak, midőn a hajnal elvonult, enyhítő haramatot hagyott a hajnalkának; de megirigyelvén e boldog összetartozást a napsugár, addig csábítá magához a hajnalkát, míg végre ez hűtlenné lett kedveséhez, s midőn a napsugár meguntá őt, elhagyta mint hűtlen csapodár, s a hajnalka meghalt bánatában, sírhalmán a még mindig szerető hajnal addig könnyezett, míg a hajnalka a következő tavaszon feltámadt, „hajnal a hajnalkával ismét boldog leve“, s bár a csábító napsugár újra felkereste mézes szavaival, de a hajnalka „látván a csalfa sugarat! tölcserét bezárja, — s hívéhez hív marad“. Így halad tovább Tompa, ekként varázsolja bűbajos tündéreké virágait, melyeken játszi kedélyvel gyönyörködik maga is. Elmondja a délke forró szerelmét a fényes nap iránt, vagy az aranka könyörgését a többi virághoz, hogy fogadják maguk közé, s miután helyet adnak neki, ő valamennyit kitérja; majd a szegfű történetét mondja el, mely öngyilkossá lett a gyönyörök túlzott élvezete miatt, vagy a nefelejts bűjáját, a perpetuel kimulását s a megátkozott csalán történetét, a liliumok harcát, a repkény, a csudafa, a havasi rózsa, cziprus, királyvirág stb. stb.

esetét, mindmegannyi bámulatos festői rajza a költő symbolicus, csodás képzeletének. Ábrándos lelke édesen merengett el virágain, melyekbe lelket lehelve, az élet ezernemű változatai közt szerepelteti, s ezért a természeti naivság és ártatlanság bájait letörli rólok. Jól mondja erre nézve Schmidt Julián: „A virágok a romlatlan kedély előtt kertben és mezőn mindig kedves jelenet, de ha odahagyják ágyásaikat, s Grandville módorában balletjelmezbe öltöznek, a valódi élet zajába vegyülnek s igényt tartanak ahhoz, hogy az emberekhez hasonló születésű lényekül tekintsük: az ellen tiltakoznunk kell. A természet minden tárgya saját eljárást kíván. A virágoknak is megvan az ő titkos költői életök; ha azt a költő kiérezve megérezkíti, hálások leszünk hozzá, de ha parfümírozva, phantastikus ruhában állítja ki azokat a piacra, letörli rólok a természet és ártatlanság kellemét.“*)

Tompa költői hírneve mindegyre növekedett; regéi, virágregéi, s ez utóbbinak megjelenése évében, 1854-ben adott verseinek 2-ik kötete jelentékenyen növelték költői hírnevét, de a kassai zaklatások óta feldúlt kedélyű költő alig látszott örülni újabb babérain, nemsokára

*) L. Tompa M. Kisebb költeményeinek irodalmunkban egyetlen ítéletekben gazdag ismertetését Bpesti Hírlap 1855. évf. Gyulai Páltól.

ezután egy még szomorítóbb családi gyász érte, mely a bánatos költő kedélyét teljesen tönkretette. Másodszülött fiát „illetlen kézzel“ akkor törölte ki a halál az élők sorából, midőn annak beszédes ajkán a szülők annyi örömmel csüggték. Végtelenül leverőleg hatott e családi gyász a költő lelkületére, az amúgy is borongó kedélyű költő nem talált többé enyhületet, megnyugvást semmiben. El-eljárt fia sírdombjához, melynek emlékkövén a fiúcska neve után e bibliai mondat volt bevésve: „A virág, mihelyt kinyilatkozik, leszakasztatik és elmúlik, mint az árnyék“. Virágokkal ültették be a sírhalmot, melyeket a bánatos költő maga ápolt és öntözött. Később is, életének utolsó évében egyik paptársának, kit utódjául vélt, nyájas kérelmek között ajánlá gondjaiba a sírhalom virágait. „Egy kisdud sírhalom — most már a költőnek is nyughelye — domborúl a többiek között a hanvai temetőben . . . — írja Lévy emlékbeszédében. — E sírhalom Tompa szenvedéseiből emelkedett. Az ehhez kötött fájdalmat soha ki nem heverte. Hordozta gyógyíthatlan sebé, mint belsejébe tört nyilvasat az erdők vadja. Apa és anya évekig nem említék magok között a sírba szállt kis fiú nevét, nem, mintha feledni akarták volna, mert hiszen naponta látogatott nyughelyét egy jól ápolt rózsás kertecskévé alakí-

tották, hanem szótlánul akartak elmélyedni szívök titkon táplált keservében“.

Nem deríthette fel semmi ezután az aggódó, búslakodásba merült költőt, irodalmi kitüntéseit is egykedvűleg fogadta; 1857. decz. 15-én választatott meg az akadémia széptudományi osztályába levelező tagul, de ez sem deríthet fel őt. Búskomorságát s kitüntetések után nem vágyódó lelkületét jól jellemzi barátjához, Lévayhoz, 1858. jan. 6-án írt levele, melyben a többek közt azt mondja: „Mi az akadémiai tagságot illeti, hiszen nem becsmérlem, nagy megtiszteltetésnek is tartom rám nézve, ki minden vagyok e világon inkább, mint tudós; de barátom, ha sokkal több és nagyobbak hiányzanak életem boldogságából: ez nem ad semmi örömet magában. Ha boldog volnék, igen, de most annyi, mint semmi. Igen szép a paszmánt, ha az öltöny nem kopott és nem rongyos. Az én életem pedig rongyos öltöny“. Elkéséríté őt mindig jobban fejlődő betegsége is, csak nagy ritkán szólaltatja meg lantját, de azért nyomasztó helyzetében is költői lélekkel írt, ha írt. Így Kazinczy Ferencz százados ünnepére írt pályaműve „Kazinczy Ferencz emlékezetére“, melylyel az akademiától 50 aranyat nyert, egyike a költő legsikerültebb ódáinak, melyben költői ihlet s hazafiúi érzelem tündöklő fényben ra-

gyognak, „a felséges költemény — mondja Szász Károly — a szín gazdagságában s a hangulat emelkedettségében és költőiségében az alkalmi költemények ne továbbja, egy óda, melyet a hazafiasság himnuszszá emel“.*) Maga a titkári jelentés „hymnusi emelkedettségű“-nek mondja, melyben „gondolat, érzemény, képek a legbensőbb egyesületben, költői felfogás, valólyrai lengület, hív s ragyogó színezet által elkapó, megindító, emelő hatást gyakorolnak a honfias szívre“. Az akadémiánál — kivéve utolsó verseit — meg sem jelent többé Tompa, székfoglalóját sem tartotta meg, e pályaművét tekinték székfoglalóul.

Tompa költői működésének itt egy más irányát is tekintetbe kell vennünk, már előbb kell vala szólanunk egyházi műveiről, de a kapcsolatos tárgyalás kedvéért hagytuk el a chronologiai rendet. Itt kell tehát megemlékeznünk az 1855-ben Miskolczon megjelent „Halotti Beszédei“-ről, melyekhez később más, újabbakat csatolván, összegyűjtve teljes kötetben később jelentek meg. „Mit örököl a haza nagy fiai után“ című gyászbeszéde gr. Teleki József felett, emelkedett szónoki ihletésű beszéd, mély lélektani ismeret, bölcs világnézet s a nagy tettek iránti elismerő rokonszenv jellemzik. Erő-

*) Vasárnapi Újság 1868. 1-ső szám.

teljes, szónokias nyelvezete s azon mindenek felett szép gondolat csoportosítás párosulva a gyengéd, vallásos érzelem szelid kifejezéseivel, melyekben az egész beszéd oly dúsan bővelkedik, kiváló helyet biztosítanak neki szónoklati irodalmunkban. Nagy tettek iránti lelkesülést, erkölcsösséget és honszerelmet mindig tanulhatunk belőle. Draskóczy Sámuelné felett tartott gyászbeszédében, történelmi nőalakokra való hivatkozással igyekszik kimutatni a nő helyét a társadalomban, mely szerinte a csendes házikör, legfontosabb szerepül tulajdonítja a nőnek az anya szerepét. Ily nőt, ily anyát mutat be a szónok a gyászbeszédben. Végül lelkesítő, megnyugtató intelmet intéz a nagy csapást ért férjhez „erősödjél meg — úgymond — és légy ember“. Elmélkedő bölcsesség, mély, vallásos resignáció jellemzik emlékbeszédeinek e gyűjteményét, tartalmok a legváltozatosabb, majd az élet és halál bírálatát adja, mint id. Szathmári Király Pál felett tartott gyászbeszédében, majd a hosszú és jól bevégzett élet dicsőítéséről szól, mint Dapsy József lelkész feletti beszédében, majd az emberi szív állhatatosságáról szól a nehéz csapások alkalmával (Almási Balogh Gyula felett), majd ismét az ember erkölcsössége és bűnei felett elmélkedik (özv. Ragályi Ábrahámné felett), vagy a veszteség felett kesereg,

mely az ifjak halálában nyilvánul. Számos apróbb, alkalmi beszéde van e gyűjteményben, de egy sincs olyan, mely Tompa nevéhez méltatlan volna.

Tompa egyházi műveinek egy más, szintén sok érdemmel bíró művét képezik „Papi Dolgozatai“ egyházi beszédek, első kötete Miskolczon már 1859-ben jelent meg Fraenkelnél, de később is dolgozott rajtok, mígnem két teljes kötetig szaporodott a gyűjtemény. Pestről 1863. nov. 1-én ír hozzá Pákh Albert egy felszólítást valami női imakönyv írására, de ő beszédeit ajánlá fel. „Édes Miskám! — írja Pákh — Csak egy pár szót. — A minap úgy együtt üldögélvén két szál szivar közt ami kiadónkkal, Heckenasttal, ez nagyon keserű nótákat énekelt a mai idők mostohasága ellen. Legjobb könyvei mind a nyakán maradnak. A nemes magyar közönség már ott van, hogy nem vesz egyebet, mint szakácskönyvet és imádságos könyvet, De ezeket aztán nagyban eszi, veszi Eszembe jutottál te. Nem mintha valami jeles szakácskönyv megírására tartanálak hivatva, hanem — az az imádságos könyv! — Hiszen pap vagy! van is talán már egy rakás materialéd egy tisztességes imakönyvhez! — Szedd elő, vedd elő, írd le, küldd el, Heckenast tüstént kiadja. stb. barátod Pákh Albert“. Tompa e

levélre egyházi beszédeit ajánlá fel, s így ír Pákhhhoz — Hanva 1863. nov. 4-ről „Kedves barátom! Nagy lelki fájdalommal olvastam leveledet, illetőleg felszólításodat; nem azért, hogy hanem azért hogy ily k ul megyen az irodalom és könyvkiadás dolga, és mivel nincs nekem egy szál imádságom sem! úgy nem teljesíthetem derék kiadónk kívánságát Nem foglalkoztam soha kizárólag imairással, a napi szükségre készültek, nem arra, t. i. kiadásra való; s ha megtört test és lélekkel, vakon, most huzalkodom neki az imairásnak: mikorra elkészül a könyv, ha jó lesz is: az imádkozás bizonyosan kimegyen a divatból. Hanem mondok én mást. Ösmered a „Fliegende Blätter“ vicczét, mely szerint a festő tus-festéket kérvén a boltostól, ez így felelt: tus nincs, de van igen jó sajt. Olyanforma az én feleletem is: Van prédikáció! Egy év óta dolgozom ezen egyházi beszédeken, nem roszak; 24 beszéd, lesz belőlök 12 vagy több nyomott ív Első kötetét Fraenkel adta ki Miskolczon; azt hallottam tőle, hogy a kelendőséggel meg volt elégedve, sőt sürgetett, épen ő sürgetett a 2-ik kötet megírására; most azonban . . . [nem férhetünk össze“ stb. Felajánlja tehát e beszédeket Heckenastnak, és lemond az imakönyv megírásáról, azonban egészen másként

történt, a beszédek Miskolczon jelentek meg s az imakönyvet is megírta Tompa, mely utolsó nagyobb műve volt.

„Egyházi beszédei“ többnyire egyes alkalmiságokhoz kötvék ugyan, de azért legnagyobb-részt általános becsesl bírnak, eszmegazdagság és mély philosophiai nyugodtság jellemzik, kevés bennök a szónokias hangzatosság, de annál több az igazság, nem kötik le a hallgatót a czifra szavak, de a bennök rejlő áhitatos buzgalom emeli a lelket. Nincsenek-e beszédek hatásra számítva, de azért mélyen vésődnek az emberi lélekbe. A rajtok keresztül vonuló oktatói modor nem száraz, pedans elmefuttatás, hanem érzelem és gondolat egygyé vannak olvadva bennök: Mily szívemelő paraenesist képeznek a „Téli gondolatok“ —, mily bölcs tanításokat ad a „Házasságszerzés“ című beszédei. Mennyi erélylyel int a tehetetlenség és tudatlanság legyőzésére, mint a melyek barommá alacsonyítják az embert. Mennyi elragadtatással szól a természet szépségeiről, midőn elmélkedése közben kivezeti híveit a templomból a szabadba, a természet magasztos templomába; vagy a „szermérmességéről“, midőn annak „ékesítő ajánló és védő tulajdonságait“ feltárja gyülekezetének leányzói előtt. És így tovább. Akár „a földi erkölcs és erényről“, akár „a földi igazság sor-

sáról“, vagy „a jóvátételekről“ szól, beszéde mindig megindító. Nemes egyszerűsége, mint mindenben, úgy e beszédekben is világos színekben tűnik fel, a prédikatori hang nem volt nála az izgalom harsonája, hanem a nyáréji csendes melodia, mely édes andalodással tölti el lelkünket.*)

A fia elhúnyta által okozott csapás mélyen lesújtá az érzékeny szívű apát, és sietette saját betegségének kifejlődését. Rég voltak már aranyeres bajai, ehhez járult kínos szemfájása, mely csaknem megvakulással fenyegette a költőt, majd abból kiépülvén, kízó szívtágulás fejlődött ki, melyből többé ki sem gyógyult. Betegeskedése idegessé tévé őt, barátaihoz írt levelei telvék a kízó gyötrelmek miatti panaszokkal, majd a keserű kifakadás —, majd a csendes resignatio hangján szólt. 1865. decz. 30-án írja Lévayhoz: „Nem tartok tőle, vagy inkább nem remélem, hogy e szomorú és nyomorúlt állapot gyorsan véget ér, lassú sorvadás, enyészés ez, mely míg tart, mindig költséges lesz, minthogy nincs elég erőm minden gyógyszeres üveget a földhöz verni. Nyomorúlt az ember! mint a vízbehaló a szalmaszálhoz is ragaszkodik.

*) Prédikációi egyszerűségének jellemzését l. Szász Károlytól: „Emlékezések Tompa Mihályra“ Vasárnapi Újság 1868. 32, 33. sz.

Sok nappali és éjjeli hányatásom azon önismeret s meggyőződésre vezetett, hogy nincs bennem sem elég keresztyéni türelem s resignatio viselni a csapást, sem elég római jellem s akarat véget vetni ez állapotnak. S ez ég és föld közt függés iszonyú. Hidd el, hogy az orvosok sem tudják mi bajom és sajátságos, ördögi szenvedéseimről fogalmok sincs. Azt is hidd el, hogy nem félek, félelem helyett a physicali izgatottságban inkább elkeserültség és düh van lelkemben. Csak végét, végét ez állapotnak, bármi úton, bármi áron! Se élni, se halni! valami ez barátom. — De elég ebből, tán már messze is mentem. Se magamnak, se néked nem teszek vele semmi jót, akár igazaknak, akár a beteg tépelődéseinek tartsd ezeket.“ Pákh Alberthez a nyugodt resignatio hangján szól: „Minden tréfát félre téve — így ír Hanva 1866. jan. 20-án — én rendkívül roszul vagyok. Naponként esem, sülyedek; életerőm végfogytán van, lábaim elromlottak. Sem élek, sem halok. Orvosaim kifáradtak belőlem s azt mondják: majd a tavasz Érttem! a 10-ek fogynak.“ Eként élt hívei közt a betegeskedő költő Hanván, de bajai mindegyre súlyosbulván s barátai is ösztönözték, hogy menjen a nagyhírű orvoshoz Skodához; elhatározta, hogy felmegy Bécsbe, a folytonos köszvény és rosz idő sokáig megaka-

dályozták utazását, végre május elején utazhatott. Skoda nevére nevezte meg a bajt, szívtágulást jelentvén ki. Tompát ez orvosi nyilatkozat megnyugtathatlanná tette, semmiféle biztatgatást, felgyógyulással való kecségetést el nem fogadott. Pesten meglátogatta barátait Aranyt, Pákhót, stbit de vigasztalhatlanul távozott, a nyár folytán még egyszer keresett üdülést a fürdőben, Graefenbergbe szándékozott menni, de Feketehegyen töltött néhány hetet, anélkül, hogy könnyebbülést nyerhetett volna. — „Ha írnám: hogy vagyok? — írja Pákhhoz Feketehegy 1866. júli 11-én — nem hinnéd, nem is értenéd. Pokolbeli kínszenvedéseim vannak ebben a k szívbajban Bizony egy új Heinét ád az Uristen a magyar irodalomnak! Isten áldjon meg! szerencsétlen barátod Miska*)“. A kétségbeesés hangján ír betegségéről Medgyes Lajos barátjának is: „Kétségen kívül — írja — fogsz még emlékezni arra: hogy 10 évvel ezelőtt ismeretlen, erős egészséges ember jelent meg nálad, s maga megnevezése nélkül nyújtá neked baráti jobbát. Ezt az embert Tompa Mihálynak hívták. Ez az ember nem létezik többé. Valami nyomorúlt árnyék s rom emlékezteti a

*) Feketehegyen a költő halála után a fürdőközönség emlékkövet emelt ama helyen, hol a beteg költő sokszor pihenni szokott, az emlékkő rajzát, s rövid szövegét Komáromi Lajostól l. Vasárnapi ujság 1868. 38. sz.

vizsgálót az elenyészett emberre. Maga is alig tudja kicsoda? Gyakran mástól kérdez oly dolgot, melyet ő tudhat legjobban. Az élet halottan, az enyészet élő alakban. Ez az ember ír most Hozzád . . .*)“. Azonban betegeskedése közben is dolgozott az imakönyvön, melynek megírására Pákhtól felszólítást vett, és már a következő, 1867-iki újévre beküldte a kéziratot a kiadóhoz. A mű már csaknem készen volt, de megfelelő címet nem talált, barátaihoz írt mindenfelé, hogy ajánljanak neki valami címet: „Volt eszemben már — írja Medgyeshez, Hanva 1866. decz. 5. — Repkény, Kalász, Szövétnek, Kalauz, Zászló, Szivárvány, Viszhang. Pacsirta, Forrás, Csermely, Vitorla, Tükör, Sajka stb. s még több, de választani nem tudok, se jobbat találni. Több barátim közt tehát téged is felszólítalak; ajánlj valami jót, majd aztán a szavazat többsége döntsön.“ Barátai részint választottak a költő által felsorolt címekből, részint önmagok ajánlottak, így Lévy ajánlá a „Balzsam“-, Arany „Alóé“-, Medgyes „Szövétnek“ címet, de Tompa egyben sem tudott megnyugodni: „Félek — írja Pákchhoz Hanva 1867. jan. 22. — hogy nemsokára idegességbe hoz ez a cím - komédia. Az enyém nem tetszik, s az

*elb...
és...
am...
m...*

*) Tompa levelei Medgyeshez közli Dr. Versényi György Ellenőr 1877. apr. 1.

ajánlottak — mint még sokkal rosszabbak az enyémnél — nekem nem tetszenek . . . Kérlek hát ne csak kritizáljatok, hanem tanácsoljatok. „Viszhang“, „Csendes- vagy Árnyas Liget“, „Szövétnek“, „Szivárvány“, „Menedék“, „Harmatos Lombok“, „Pagony?“ Végre Horváth Lajos, a költőnek egy barátja „Olajág“ címet ajánla, ez neki magának is tetszett, barátai is, Szász K., Medgyes s mások ajánlták, elfogadta tehát 'címül, s hozzá Medgyes azon ajánlatát, hogy metszessen a könyv elé egy képet, mely az özönvíz felett repülő galambot ábrázolja az olajággal. Ennyi vajudás után végre 1867-ben megjelent utolsó nagyobb műve: Olajág. Elmélkedések, Fohászok és Imák. Hölgyek számára olvasó- és imakönyvül. Nejéhez intézett ajánló költeménye, melyben a művet emlék gyánánt neki szenteli, megható, szép költemény, az áhitat — édes és bús reflexiók sugallata. Elmélkedéseit, fohászait természetes, áhitatos buzgóság, bölcs világnézet, egészséges gondolkozásmód jellemzik. Könyvét női imakönyvül ajánlván, szépen fejt ki a nő lényéről való eszméit. Idealisticus álláspontja távol állt a napjaink túlzó nőemancipatori buzgalmától, a férfi és nő közötti különbséget erkölcsi és lélektani alapon fejt ki, amint megvetette a gyáva férfit, akként fordult el becsméréssel a férfias nőtől, képze-

*ellenmondás híven
a női lényéről való eszméit
a férfias nőtől*

lete egy Macbeth egy Medea alakjában mindig szörnyet látott. Alapelve volt, hogy a nő legyen nő, ne lépje túl azon korlátokat, melyekre őt a természet rendelé s legyen főjellemvonása a nőiség.

„A férfi, villámként jár zajjal fényesen,
A nő járjon mint a fuvalom esendesen;
Mig amannak nyomát mutatják a romok:
Üdülés jelölje a hol a nő forog.“

„Gond és háziasság, tisztaság és szemérem, hűség, szelidség, mély kedély, jóltevőség és valóságos lelkület“ azon tulajdonok, melyekben Tompa a nőiséget kifejezve találja, az ezen tulajdonokkal bíró nőben találja fel Tompa női eszményképét, és soha sem tudott megbarátkozni a gondolattal, hogy a nő szerephez jusson a világ zajában, hogy elhagyja szerény házikörét és a tettek és küzdelmek terére lépjen. „Szép, ha a férfi hasonlít a saskeselyűhez, melynek küzdelem kell s föllengés: de sokkal szebb, ha a nő szelid, háziasság galamb, melynek nem kell más mint nyugalom és szerelem“ — mondja már előbb, Draskóczy né felett tartott gyászbeszédében. Zsuzsánna és Florentina alakjaiban, „Két levél“ című költeményében, élénk vonásokkal rajzolja a felfogása szerint a női hivatásnak megfelelő foglalkozási kört, valamint annak el-

lenkezőjét. Az egymásrakövetkező két ellenkép a költő gondolkozásmódjának sokkal szemléltetőbb rajzai, mintha azt két külön minden egymásra vonatkozás nélküli költeményben eszközli vala a költő. A szerény házikörének és otthonának örvendő Zsuzsánna alakra következik az élet, világ és társadalom zajában küzdő, verselő Florentina alakja, mely gyors egymásra következő párhuzam növeli a költő által felgerjeszteni czélzott hatást. A contrast illetően alkalmazása igen gyakori különösen a francia irodalomban, vagy a spanyol drámákban, hol mindenütt az uralkodó gondolat kiemelésére szolgál, így Tompánál is, míg Zsuzsánna naivságát kedélyes szeretetreméltósággal, kiváló gyengédséggel festi, addig Florentinában csípős gúnynyal tünteti fel a „meghasonlott kedélyű nődaliát“, kit a jogegyenlőség eszméje hivatásával ellenkező működési körbe ragad.

A „Levél egy anyához“ című gyönyörű költeményében rövid két sorban fejezi ki a női méltóságról alkotott fogalmát:

„Az egyetlen hely — mondja — mit a sors
néktek hagyta :

Nagy s tisztelt lenni, mint nő, hitves és anya“.

A társadalmi élet, melyben Tompa forgott, s a már említett idealisticus álláspont, távol

tarták-őt a nő társadalmi helyzetének gyakorlati felfogásától, Tompa nem indult ki mint Schopenhauer, Spencer s mások azon alapelvől, hogy a nőtől már a természet maga megtagadta azon tehetségeket, melyek őt magasabb, a férfi hatáskörébe tartozó dolgok véghezvitelére képesítik. Ő tisztán eszményi alappal bír, lélektanilag vagy inkább aestheticailag iparkodik kimutatni, hogy mindaz, mi a kellemmel, a gyengédséggel ellenkezik, ellenkezik egyszersmind a nő hivatásával is. Innen az „Olajág“-ban felsorolt „női arczképek“ között a legtöbb melegséggel és rokonszenvvel emlékezik meg egy Jokhabéd-ről, a jó anyáról, ki gyermekét — Mózeset — hónapokig rejtegeté, hogy megmentse a haláltól, mi végre találékonysága folytán sikerül is; egy Annáról, ki születendő gyermekét „az Úr szolgálatára“ szenteli; egy Zsuzsannáról a női hűség példányképéről; és ismét mily visszatetszést kelt benne egy Potifárné, egy Delila, egy Jezabel alakja.

Megemlékezik ez arczképek sorozatában azon nőkről is, kik hivatásukkal ellenkező működési körben nagy tetteket vittek véghez, így: Abigail-ról a „szemérem és eszeség tündöklő koronáját“ viselő nőről, kinek tapintatossága űzte el a veszélyt, mely népét fenyegette, megemlékezik Deboráról, a bátor nőharczosról, ki

Izrael seregének élén rohant a csatába és azt győzelemre segíté, Judithról, ki Holofernest meggyilkolván, megszabadítja Bethulia városát; s ámbár ez önfeláldozó bátorság lelkesedésre gyújt, de Tompa mégis int: „örizzen az ég: hogy lelkesüljünk Jahel tettén, mely a nemünk-től idegen vadságnak s kegyetlenségnek viseli bélyegét; Judith véres hősiességének dicsőségét is átengedjük az erősebb férfi nemnek; E nők öntudata, helybenhagyással jutalmazta véres tettüket: mi óvakodunk az ítélettől”. Ezen óvakodásban az ítélet már benne van, világosan feltűnik, hogy Tompa nem rokonszenvez velök, mennyivel több hévvel, több rokonszenvvel szól egy Rákhelről, egy Támárról, egy Sáráról, vagy az új szövetség egy-egy kiválóbb alakjáról, egy Tabitáról, egy Márta-, Mária-, Magdolnáról.

Valahányszor a nőről szól Tompa, mindig a családi kör lebeg szeme előtt, a nőben mindig a jó anya képe, a családi élet boldogságának kútfeje, a háziasság tündérképe mosolyg feléje. „Hiába tört feléje a nagyvilágból egy-egy hang, mely a társadalmi küzdelem és élet-szükségek nyomása alatt a nőkérdés égető sebeit hirdeté, s orvoslási szempontból a régi ezeréves falak lebontását sürgeté, szemében csak a családi kör eszméjének képviselője a nő; szorinte ezen belül is elég tágas és sokoldalú mun-

kakört találhat, mert az élet számos fonala e körben kezdődik, e körön fut át s e körben éri végét“.*) E nő képét tünteti fel költészetében, ennek képe lebeg előtte említett gyászbeszédében, ezt rajzolja az „Olajág“-ban.

Tompa költői egyéniségének jellemző képét tünteti fel lyrai költészete, a művein eszközölt simításai, változtatásai, sőt nem ritkán egy-egy költeményének teljes átdolgozása, élénken jelölik meg azon fokozatos haladást, melyben költői tehetsége folyton fejlődött. Rajongó honszeretet és eredetiség két legjellemzőbb tulajdona. Mily hévvel szerette hazáját, mennyi lelkesültséggel csüngött nemzete sorsán, láttuk hazafias ódáiban, melyek valósággal Tompa költészetét egyéni vonásaiban mutatják. Az ódai lelkesülés, költői ihlet és erőtelj szempontjából nem áll hátrább Tompa egy ódaköltőnkénél sem. Amit Berzsenyi megteremtett classical ódáiban, azt adta Tompa a modern ódáiban. A hazafi fájdalom szólal meg Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty ódáiban, ez teszi Tompa ódáit is magasztossá, de mindegyiknél a kor uralkodó hangulata s a költő egyénisége vonul keresztül a műveken, Berzsenyi rhetorikai szólásokba vegyül, korbácsol és buzdít, Kölcsey, Vörösmarty phi-

*) Czukási József: „Tompa és a nő“. Otthon, 1876. februári füzet.

losophiai gondolatokba mélyednek. Tompa elegicus panaszokban zengi el fájdalját. Eredetiségének jellemzésére szolgál azon körülmény, hogy amit írt, azt önmagából merítette, nem szorult soha idegen irodalmakból átvett, vagy más írótól kölcsönzött eszmére, fordítása is csak egyetlen egy van, — egy költemény Heineből —, melyet a költő maga soha sem adott ki.

Nyelvezet és magyarság szempontjából Tompa bármely költőnkkel kiállja a versenyt, ismerte és ügyesen kezelte úgy a legmagasabb mint a legalsóbb rendű körök nyelvét, s sajátos egyszerűsége daczára is a nyelvezetben művészi kezelést tanúsított, még népies költeményeiben is több a művészi elem, mint a népies egyszerűség, pongyolává épen sohasem lesz. Kifejezéseiben mindig választékos, szabatos, ízlése zordonságba sohasem tévedt. Nyelvérzéke a táj-szólások és idiotismusok használatától mindig megóvta, innen költészete emelkedett és tiszta, prózája tömött és érthető, sohasem homályos. Verselése nemzeti és modern, a classicus verselést épen nem üzte, de azért nem hiányzik verseléséből a zengzetesség, nem szünik meg költői nyelv lenni. Melancholicus költői kedélye egész költészetén keresztül vonul, kapcsolatban reflexiokra hajló egyéniségével, majd a szerény paplak tornáczán merül édesbús andalgásokba,

majd az ég csillagain mereng el, vagy a természetben nyilvánuló enyészet kelti fel benne a mulandóság gondolatát, s ilyenkor dalaiban mindig megható, mindig melegítő, hódító. Természeti képei mindig a költő hangulatának bélyegét viselik magukon, mindig örömmel üdvözlí a tavaszt, örül a kikeletnek, de mélyen megilleti őt az ősz, a természet hervadásában élte virágainak enyésztét szemléli, s ekkor már hangja panaszos lesz, a derültség kifejezései elegiába mennek át. A fák, virágok lombjainak lehullásában a csendes halál képét látja, mely oly lélekemelő hatást gyakorol a költőre, még utolsó verseiben is az ősz felett elmélkedik, melynek jöttén mindig „a bánat és öröm csodás vegyülete“ fogta el őt.

at

Fájdalmába olykor a panaszhangok közé a keserűség nyilatkozata vegyül, nem ritkán sötét, félelmes képekkel, s noha itt-ott alig talál megnyugvást, de azért vigasztalhatlanná soha sem leszen, nem jön meg hasonlításba önmagával, komorságba soha sem téved. Van valami a költő fájdalmában, a mi annak keserű kifakadásait enyhíti, s ez a gondolkodásmód philosophiai magasztlása, mely a köznapiságon messze felülemelkedik. Akár saját élettapasztalatai juttatják azon következtetéshez, hogy „az ember nyomorult“, akár homályos sejtelmei keltik az élet viszássá-

gai felett panaszra, hangja mindig a kibéküléshez áll közel. És a költő, ki majd mélabús elmélkedésekben, majd panaszos kifejezésekben ad hangot merengő vagy borús kedélyének, mint ember a legderültebb, legvidámabb társalgók egyike volt. Barátai, ismerősei a legörömostebb látták őt körükben, mulattató modorával, szellemdús, de soha sem pedans élezeivel, adomáival mindig jókedvben tudta tartani az egész társaságot. „Egy pillanat alatt szökelt át lelke a legkitörőbb örömből a legélénkebb haragba, vagy ami sokkal több, ebből a kedélyes vidámságba A társaságokban mindenütt jókedvű férfi, kinek emlékezete telve volt csattanós adomákkal, miket ő oly komikai tehetséggel tudott előadni, hogy még az élcz bekövetkezte előtt halálra nevetéd magadat rajta.“*) Amily idegenkedéssel viseltettek iránta — különösen paptársai — papi hivatalkodása kezdetén, oly közszeretnek örvendett később, hívei úgy, mint a környékbeli lelkészek mind szerették Tompát, amint hívei büszkék voltak papjokra, akként paptársai barátjokra, szívesen felkeresték őt, s ilyenkor a szerény csendes paplak hangos vendégfogadó házzá lett, melyben a vendégszerető házigazda a legtöbb derültséggel

*) Melléklet a Budapesti Közlönyhöz 1863. aug. 1.

és vidámsággal forgolódott. Nem vadászta senki kegyeit, függetlenségére büszke volt, senkinek barátságát keresve nem kereste, de akit barátságába fogadott, ahhoz mindvégig ragaszkodással viseltetett. Faluja, valamint a környék előkelő csalá dai örömmel látták maguknál Tompát, kinek élénken előadott, sokszor humoros elbeszélésein jól mulattak. Társalgása, ha komoly tárgyról volt szó, sohasem volt tanúság nélkül, szívesen beszélt az irodalomról, könyvekről, de saját műveiről soha sem tett említést, ezt szándékosan kerülte. Még leveleiben is csak nagy ritkán mond valamit verseiről, leveleinek nagy számában alig található ni műveire vonatkozó irodalomtörténeti jegyzéseket, legtöbbször aprólékos dolgokról írt, bizalmas baráti levelezést folytatott.

Ha az élet egy-egy visszássága, vagy az akkori politikai elnyomatás, a Bach-korszak egy-egy ferdesége forgott szőnyegen, Tompa maga is többször tett egy-egy gúnyos, vagy humoros megjegyzést; egyik levelében is írja a többi közt „adó, executio és német a nyakunkon“; ámbár a humor — a szó aestheticai jelentésében — nem képezte költőnk erős oldalát. Noha nem hiányzik költészetében itt-ott a finom ironia, de satyráiban több a drasticus elem, mint a szellemes élcz, több a gúny, mint a humor. Néha éles sar-

casmussal korbácsolja a társadalmi visszaéléseket, máskor epésen kel ki a baráti név „hazug bitorlóí“ ellen. Valahányszor humorosan szól, hangja nem a harang magasban mozgó hangjának kedves csengése, hanem a földre esett tompa zugásé, mely Jean Paul szerint nem a humor hangja. Legkiválóbb alkotásai Tompa gúnyoros költészetének azon művek, melyekben a philosophiai szellem merész kifakadásai nyernek kifejezést, mint a „Temetői hangok“-ban. Felülemelkedik itt a költő a világon és a mindennapi életen a speculativ bölcsekedés egy magasabb régiójába, és tart szigorú ítéletet az erkölcs, társadalom és ember felett. Az elmélkedő bölcsekedés, a mély gondolkodás a költőnek és papnak egyaránt jellemző tulajdonát képezék. Az erkölcsi világrend ellen érvényesülő visszaélések nem egyszer háboríták fel kedélyét, másrészt benne is folytonos küzdelemben állt a hit és kétely, innen nem csodálkozhatni, ha majd sötét gondolatainak nyújtja borzasztó képét, majd a gúny metsző szavával ostoroz, de azért túlzásba soha sem esett, megóvta ettől erős keresztyénies gondolkodásmódja és a természettől nyert gyengéd érzülete. Említve volt, mily rokonszenvvel viseltetett a természet iránt, mily kedvteléssel szemlélte a természet tüneményeit, melyekben ő mindig a személyes Isten

világ alkotó képét látta, bejárta a kétkedés szárnyán a nagy természetet, s midőn a vizsgálódásba belefáradt, visszavonult az „égi hit“ csendes tűzhelyéhez, mely vallásos lelkének megnyugvást köleszöntött.

A jámbor pap, a buzgó keresztény képe tükröződik „Harangszó“ című költeményének gondolat töredékeiben, a vallásos resignatio áhítatos szavai ezek, a keresztény philosoph a dogmái. Ha hasztalan keres enyhülést a világban, ha nem marad számára semmi más, mint a hit és remény, ha fájdalmát nem gyógyíthatja egyebütt, Istenhez fordul, annak „szent akaratában“ szerez megnyugvást. Mily egyszerű, de áhítatos tanítást tart a „Haldokló mellett“ költeményében, ismét előtérbe lép a jámbor pap, a vallás kenetteljes gyógyító balzsamával, mely egyedül képes gyógyítani a beteg — lelkét. Mily magasztos fohászokat nyújt a „Reggel“, „Estve“ költeményeiben, valódi imák ezek lyrai versekben. Akár egyházi műveiben tekintsük Tompát, mint papot, akár hívei között a gyülekezetben, a szószéken vagy egyéb egyházi teendőiben, előttünk áll mindig az Isten szolgájának képe magasztos egyszerűségével. Igen jól jellemzi egyszerűségét maga Tompa egy levéltöredékben, midőn azt mondja, hogy hallgatóinak ekként beszélt: „Szeretett híveim! A jó Isten felhozta a fényes na-

pot, mely sugarával életet, áldást s örömet hint a földre; az éj elmúlt, reggel van, jertek imádkozzunk s munkálkodjunk. — Nem hallotta meg — úgymond -- senki. — Segédem vagy a legatus így szólt: Az éjnek koromsetét arezú réme rohanva tünt el a korány bűbajos tündére előtt, ki fénykoszorúzott dicső homlokával sugarfürteivel, ajkának bibor mosolyával kelet trónján megjelent. S a hallgatóság nagy — kivált női — része magán kívül volt. Mosolyogtam s nem bántam, maradván tovább is a régi.“

Ezen nemes egyszerűség vonását, mely mint papot oly szépen jellemzi Tompát, feltaláljuk az emberben is. Míg Petőfi büszke önérzettel mondja el: „Azt hiszed tán te nyomorú pára! (ember) Mint te, én is olyan rab vagyok“ („A világ és én“) addig Tompa egyéniségének legegyszerűbb, legigénytelenebb képét nyújtja, nem nevezi éltét tengernek, „hisz az csak egy csendes, boldog tavacska volt,“ nincs benne magasratörő ambitio, nincs elbizakodás, nem vágy sólyomként bérczeken, folyókön túlröpülni, nem óhajt fészket rakni a sziklán, a kis bokor tövével is csendesen megelégszik.

Szíve legerősebb vonzalmával ragaszkodott Tompa a szerény házikörhöz, a csendes családi élethez, melynek ölében oly jól érezte magát, és azért csak nagy ritkán szólal meg benne a küzdelem utáni vágy. Neje és gyermeke köré-

ben a legédesebb kedvteléssel mulatott. „Ha lát-
 tad volna — írja egy ismerőse — a hatalmas
 erejű embert, ki férfi kora teljében játszva té-
 pett szét újjaival egy játék kártyát, ha láttad
 volna kis fiával játszadozni, fejére ültetve, futká-
 rozni vele: Hektor szobájában képzelted volna
 magadat.“ Szerető neje iránti gyengéd ragasz-
 kodása élte végeig áthatotta a költőt, utolsó só-
 hajtása is neje miatti panasz volt, őt sajnálta
 utolsó verseiben, az egyedül hátramaradó özve-
 gyet. ~~Kevés számú szerelmi költeményét csak~~
~~nem kivétel nélkül mind nejéhez intézte, bennök~~
~~inkább a családi gyönyörök iránti józan kíván-~~
~~ság nyitvánul, mint a beteges szerelmi ábránd.~~
 Itt is, mint mindenben, megtartotta Tompa azon
 józan álláspontot, mely egyaránt távol volt a
 feszes merevségtől, mint a csapongó túlzástól.

Vannak, kik Tompát költői hírnevére nézve
 rendkívül féltékenynek, emellett könnyen felin-
 dulásba hozhatónak nevezik. Előttem fekszik a
 költőnek több levele, mely világos bizonyítékát
 nyújtja úgy higgadtságának, mint igazságszere-
 tetének, melytől még akkor sem tért el, ha sa-
 ját személye forgott kérdésben. A „Magyar Hír-
 lap“ egy alkalommal megbírálta a költő egyik
 virágregéjét „az ibolya álmái“-t s arról nem a
 legtöbb elismeréssel nyilatkozott, a költő egy
 levelében teljesen elismerte a megróvás joga-

sultságát. De sokkal feltűnőbb bizonyítékát nyújtja a költő saját költői nevének hidegvérűsége iránt azon levélben, melyet egy más hírlapi bírálat után ír Szilágyi Sándorhoz. A „Pesti Röpivék“ben Gyulai, nyilas jegy alatt, szigorúan bírálta meg az azon kor szépirodalmi, jobbadán költői termékeit, s a gyenge verselők közül Nagy Ignác „Hölgyfutár“-jából több nevet is idézett, köztök Rém Eleket, Tompa álnevét, melyet a költő keleméri pap korában használt. Nagy I., ki a szerkesztői titkot tudta, csakhamar fennen dicsekedett, hogy Rém Elek (Tompa) és Mike (Erdélyi) is a füzfa poéták közé soroztattak, ezzel akarván a bírálat túlszigorát enyhíteni. Tompa azonban nem indult fel e kudarczon, s szépen jellemző levélben mondja el nézetét ez ügy felől. „Édes barátom! — így ír Szilágyinak — Mondhatom igen jól mulattam magamat a Röpivék legutóbbi számával, de mulatságom csak akkor lőn teljes: midőn leveleid s a „Hölgyfutár“ megérkeztek. — Ti engem jól elpáholtok saját kezeimmal, mert a füzfa-poétának mondott Rém Elek (kele méR) csontostul, bőröstül én vagyok. Azonban hagyján! csak az ott előszámlált collega uraknak használna a szappanos víz, mit alig hiszek. Az egész historiáról elmondom véleményemet. Előre bocsátom, hogy te az egész dologból többet csinálsz, mint kel-

lene; én igen távol vagyok a megnehezteletstől

A rossz poéták elleni felszólalás helyén van, okosan van. A keserű orvosság jól volt praescribálva, elkészítve; csak a beadás körül történt némi vigyázatlanság. Nagy Ignác válaszra azon körülményt hozta ugyanis elő, hogy az igazságos és méltó criticából nem fognak e barmok okulni és megtérni: sőt amint Nagy I. vizsgálatul mondja, így fognak okoskodni: Lám! Erdélyi és Tompa is köztünk van, mint ők, úgy mi sem érdemlettük a megróvást. Ez a legkellemetlenebb az egészben.

Hogy Hölgyfutári Rém Elekféle verseim nem igen darvas versek, az szent igaz, de hogy Éry és Endymion urakénál jobb, azt merném állítani.

Én ily csekélységeken nem szoktam felfor-tyanni. Minden karczolatra jajveszékelní gyermek szokott, én nem, állításomat egy régibb példával világosítom fel.

A Kisfaludy Társaság 1847-ben tagjának választott, természetesen csak költői oldal-ért, mert én tudós, (uram ne vigy a kísértetbe) nem vagyok no tehát megválasztott. Ke- véssel azután Pesten voltam s egy verset adtam Frankenburgnak a rossz poéták ellen, Bojtor Já- nos álnév alatt. A Szépirodalmi Szemle ilyenfor-

mán bírálta meg versemet: Bojtor János a rossz poétákról ezinczogságos bemutatja magát mint rossz poétát! Én erre ezt felelhettem volna a Szemlének: Azt lehet mondani valamely versről, hogy: ez a vers rossz, de azt, hogy írója általában rossz poéta, nem lehet. A Kisf. Társaság Bojtor Jánost (álnév) tagjául választotta mint nem rossz poétát, közlönye pedig rossznak mondja ugyanőt. Ezen okoskodásra alapítván feleletemet: lefőzhetém vala a Szemlét, — de én bár Pesten voltam, hallgattam és nevettem. Csekélységeken mondom nem szoktam felindulni, annyival inkább, mert a nyilas ember beszéde merő szent igazság, — s én szívesen elviselnék nemcsak ennyi kudarcot, csak ama nyomorult, söpredék néptől tisztulna meg a szépirodalom.

Hitelemet, ha ugyan van költői hitelem, ez a csekélység meg nem rontja, hogy Rém Elek név alatt egy pár hitvány verset irtam — mi meglehet, hogy még nem is áll — mert irtam biz én Tompa név alatt is elég rosszat, mint irtak a világirodalom nagy szellemei, kiket a világ imád; s mint irtak nálunk az alig múlt idő óriásai is elég gazt és szemetet, bár azt elösmerni soha sem volt bennök elég lelki erő

Nevetek, ha elgondolom, hogy Mike koma (Erdélyi) most épen úgy kapta ki a magáét, mint én tőle hajdan! (s alább írja)

A nyílas embert köszöntöm, bár becsüljön engem, vagy valóban füzfa-poétának nézzen — köszöntöm — folytassa amit elkezdett az egész magyar irodalom rossz poétái ellen; s ez a kis confusio teljességgel meg ne hökkentse stb. Kelemér nov. 6. 1850. őszinte barátod Tompa“.

Felvettem a levél ez ügyre vonatkozó részét egész terjedelemben, mert valóban híven jellemzi Tompát, kit költői hírneve sem hiúvá, sem elkapatottá nem tett; munkáit épen nem becsülte túl, sőt maga volt legszigorúbb bírója; midőn regéit a könyvárusok nem igen keresték, egész nyugodtan tette félre a kéziratot, „tudom — írja egyik levelében — mennyi kézirat hever itt-ott kiadatlanul, ha a jelesebbek heverhetnek: miért nem épen az enyém s a gyengébb“. Saját műveivel szemben mindig a tartózkodás és szerénység egy nemével viseltetett, azért csak a legritkább esetben mondott valamit művére nézve, sőt jegyzéseket is csak néha-néha tett egy - egy költeményéhez. Irodalmi méltányoltatásai alig szereztek derült pillanatot a költőnek, s mint fennebb láttuk, ha valami méltánytalansággal találkozott is, nem jajdult fel, legfeljebb egy baráti levélben mondta

el észrevételeit a critica felől, így az Újkorszak megbírálván, Tompa több megjegyzést tesz a bírálati cikkre Pákh Alberthez intézett levelében: „van abban — írja a többi közt 1866. febr. 20. Hanváról — sok jó, igaz és méltányló; a hazáról szóló allegoriákba, képekbe burkolt verseimet megértette a cikkíró s helyesen fogta fel. Azonban az ilyen kifejezés: „Tompa nem hasonlítható Petőfihez, igen meztelen; melyben a való igazság se képes enyhíteni a kiméletlenségen *Exempla sunt odiosa*. Nekem soha sem jutott eszembe Petőfihez mérni magamát; mi szükség volt hozzá méretnem

Aztán, hoggy képzelmem — folytatja — nem magas, micsoda beszéd ez? Hol az, hol nem az, amint a tárgy és sugallat hozzá magával; mint minden íróféle embernél széles e világon. A jó Homer is dormitat néha Csodálatos, hogy ezek az emberek valakit magában és magából meg nem tudnak ítélni, hanem colossusokat állítanak fel mérték gyanánt.“ Ez még a legpanaszosabb hang, melyen criticusai ellen szót emel.

Szász Károly a költő életében három időszakot különböztet meg, melyeket Arany szerint így jellemez: „az első, mely képekben, érzelmességben túlrájong; a második, mely tiszta dallammá, harmóniává olvad; a harmadik, mely

ódává tömörül“.*) És azon rendkívüli költői erőt, mely Tompa költészetének ténykorát tölti be, megtartá élete végeig, 1868-ban írt utolsó versein látszik meg leginkább, hogy daczára kínos testi szenvedéseinek, szelleme az utolsó időkig nem vesztette el rugékonyságát, erejét. E versek képezték búcsuhangjait az akademiától, külön lenyomatban ismerőseinek is megküldé azokat, kívánsága volt, hogy az akadémiában olvastassanak fel, hova épen akkor érkeztek, midőn az akadémia a költő műveinek 6-ik kötetét s ezzel egyszersmind költői pályáját 200 drb arany nagy jutalmával koszorúzta. Későn, de még elég jókor érkezett számára ez üdítő vigasz, jól esett lelkének e gyengéd figyelem: „A legelső alkalommal nyilatkoztasd ki őszinte és igaz köszönetemet az igazgató-bizottságnak — írja Gyulaihoz, Hanva 1868. jan. 26. — az irányomban kifejezett részvét- és szívességért. Kínosan enyésző életemben nem érhetett volna nagyobb öröm; de épen azért szeretem, hogy megmutathatom: mikép kegyelettel vagyok az ezerek áldását méltán érdemlő társulat iránt. Fájdalom, tán hamar is szükség leend a nyilatkozó részvétre, de úgy is vigasztalás az nekem“.

*) Pesti Napló 1870. decz. 6. 7. 8.

Örült az akadémia ez iránta gyengéd eljárása felett, nem mintha anyagi vágyak kielégítését látta volna a jutalomban, hisz lelke ment volt minden anyagi czélok utáni törekvéstől; amint költészetében a legtisztább idealismus nyert kifejezést, akként az életben is mindig idealisticus álláspontot foglalt el. Szerény megelégedettségben élt mindig, s noha többször kínálták meg jövedelmezőbb állással, és egyházi kitüntetésekkel, sohasem fogadta el, hanvai szerény parochiájából nem mozdult ki soha.

Életének utolsó idejében a hosszú haldoklás kínai gyötörték a beteges költőt, barátaihoz, orvosaihoz intézett levelei telvék szenvedései s kínjai felőli legkétségbeejtőbb panaszokkal. 1868. febr. 14-én írja Hanvárról Dr. Kain Dávid orvosához, később barátjához: „Tisztelt orvos úr! Bajom a naponkénti rosszabbra változásban azt a törvényt látszik követni, mit a physical esés, minden perczen erősebb, nagyobb.

A jelenségek ezek: 1. kimerültség 2. köszvény 3. az idegek gyors rángása 4. mindenekfelett az éjek, az álmatlanság gyilkolnak. Ezelőtt is volt álmatlanságom, de csupán annyiból állt, hogy felébredtem s nem aludtam el többé, most elalszom estve, az álom tart 2—3 óráig, akkor felébredek oly betegen

inimicus

s töltöm az éjet oly kínok között, hogy állapotom az örültség állapotával határos, szomszédos“. Ugyancsak Dr. Kainhoz írja később álmatlan éjei felől panaszkodván: „felébredek 10— $\frac{1}{2}$ 11 órakor, ezután következik reggelig oly élet, melyet ha Dante ismer, másképp írja le az elkárhozottak szenvedését. Végem — írja alább — bizonyos, de mikor, csak ez a kérdés“. Betegsége nem egyszer idegessé, izgatottá tette a szenvedő költőt, ily ideges állapotban intézkedett egy alkalommal egy kézirat gyűjteményéről, melyet többfelé küldözni szándékozott, majd az akadémiánál, majd a premontreiek leleszi, majd jászói könyvtárában akarta kéziratának e gyűjteményét letéteményezni, végre a jászói könyvtárhoz küldte, hol máig is őriztetik. A csomag a költő akarata szerint a letételtől számítva 50 év múlva, tehát 1918-ban lesz felbontható. A hírlapok sokféle combinatiót fűztek e csomaghoz, Károly György Húgo a Figyelő II. évfolyamában értekezik felőle, közli a letétemény történetét, Tompa ide vonatkozó leveleit, a csomagban irodalmi kincset lenni vél, mások Tompa irodalmi végrendeletét vélik benne, Legtöbb valószínűséggel bir Tompa barátainak azon nézete, hogy a csomag tartalmát nem irodalmi becsű apróbb jegyzetek, többnyire adomáyszerű, majd humoros, majd gúnyos feljegyzések

képezik, melyeket Tompa leginkább közelében élő barátai, ismerősei felől írt, megsemmisíteni nem akarta, de azt sem, hogy elterjedést nyerjen, ami talán nejeinek okozhatott volna ízetlenségeket, ezért letéteménykép küldte meg a jászói könyvtárnak, a felbontás jogát az akadémiára ruháztatva. Hogy nem irodalmi becsü mű képezi a csomag tartalmát, több a véletnél.

Még egy művéről kell megemlékeznünk, melynek iratása a költő halálát megelőzőt évre esik. A mű egy alkalmi költemény „Isten hozott“ czímen, melyet a költő állítólag a kassai iparkamara megkeresésére írt azon ajándékhoz, melylyel az iparkamara 1867-ben a koronázás alkalmával Erzsébet királyné ő felségének kedveskedett. A költemény Tompa összes költeményeinek barátai által eszközölt 6 kötetes kiadásában meg is jelent, noha a kassai iparkamara úgy a költemény, mint az ajándék felől semmit sem tud.

Ezután már csak nagy ritkán társalgott műzsáival, betegsége elérte legmagasabb fokát. Az 1868-ik év tavaszi verőfénye ki-kicsalta ugyan a beteg költőt szobájából, sétálgatott néha folyosóján, sőt a faluban is tett egy-egy látogatást, de javulása csak látszólagos volt. A hosszú betegeskedés véggyötrelmei csakhamar utólérték a sokat szenvedett költőt, az élet és halál közt

lebegés, a gyötrelmes kínlódás egy borzasztó gondolatot érlelt meg agyában, mint Cicero, maga akart véget vetni a hosszas kínlódásoknak és gyötrelmeknek, hiában „etiam ille homo fuit“, azonban szerencsére megszabadult e gondolattól, izgatottsága lecsendesült s némán szenderült jobb létre július 30-án d. u. 4 órakor. Neje s egy paptársa voltak tanúi e gyászos jelenetnek. Holt tetemei Gömörmegye értelmiségének általános részvéte mellett helyeztettek örök nyugalomra a hanvai sirkertben.

Elköltözött a múltékony test, de örökségül reánk hagyott műveiben a költő neve élni fog örökké.

